

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії України і методики викладання історії

ДИПЛОМНА РОБОТА

на здобуття першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

на тему:

«АГРАРНА ПОЛІТИКА УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ГЕТЬМАНА П. СКОРОПАДСЬКОГО»

Студентки 4 курсу, групи СОІ-42
напряму підготовки (спеціальності)
014 «Середня освіта (Історія)»

Савчук Ганни Володимирівни

Керівник:

кандидат історичних наук, доцент

Дрогомирецька Людмила Романівна

Рецензент:

кандидат історичних наук, доцент

Міщук Андрій Іванович

Національна шкала: _____

Університетська шкала: _____

Оцінка ECTS: _____

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1. Основні напрями державотворчої політики гетьмана Павла Скоропадського.....	9
Розділ 2. Аграрне питання в діяльності гетьманського уряду	24
2.1. Соціально-економічні та політичні підстави реформування аграрних відносин.....	24
2.2. Аграрне законодавство щодо вирішення земельного питання: процес підготовки та сутність нормативно-правових актів.....	31
2.3. Реалізація аграрної політики Української держави.....	41
Розділ 3. Невирішеність земельного питання як причина падіння Гетьманату...48	
Розділ 4. Методичні аспекти використання матеріалів дипломної роботи в шкільній історичній освіті.....	56
Висновки.....	70
Список використаних джерел.....	74
Додатки.....	80

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Земельна політика – один і основних елементів будь-якого державного організму. Саме тому земельні питання є фундаментальними чинниками суспільних відносин будь-якого часу. Впродовж історії людства навколо вирішення земельних питань завжди вирували різноманітні конфлікти, війни, революції та ті ж реформи. Не була винятком і доба Української революції 1917-1921 років. Нерозв'язаність аграрної проблеми визначальним чином відбилася не тільки на долі українського селянства, а й на долі самої революції. У даному контексті вивчення аграрної політики Української Держави П. Скоропадського має не лише історико-пізнавальний сенс, а може розглядатися й у практично-політичній площині з огляду на нещодавні процеси реформування земельних відносин у незалежній Україні.

Доба Української Держави Павла Скоропадського напевне є однією із найбільш дискусійних сторінок національно-визвольної боротьби 1917-1923 років. Історіографи міжвоєнної доби були першими, хто вивчав події Української революції. Але через розбіжності у політичних поглядах та палкі дискусії, метою яких було доведення власних позицій, не могло привести до об'єктивного висвітлення історії. Односторонніх поглядів дані події того часу набули у трактуваннях і радянських істориків. Останні акцентували свою увагу на боротьбі українського селянства та австро-німецьких загарбників із Скоропадським, як їх ставлеником. Будь-які інші історичні питання або фальсифікувались, або замовчувались.

Після відновлення незалежності в українській історичній науці відбулося суттєве переосмислення та пошук нових методологічних підходів у висвітленні історії та розвитку Української Держави. Українські вчені отримали можливість працювати з раніше забороненими документами, працями, матеріалами періодичної преси тощо, які були переведені у загальнодоступне користування. Як наслідок, науковці перейшли до опрацювання конкретно-історичних та історіографічних проблем, що відображено в монографіях, дисертаціях,

наукових статтях тощо. Однією з таких тем стала і аграрна політика Гетьманату Скоропадського та її вплив на майбутнє України.

Сьогодні незалежна Україна перебуває в не менш складних обставинах, ніж ті, в яких 100 років тому була Українська Держава П.Скоропадського. Після перемоги у війні з росією земельне питання вкотре може стати наріжним каменем розвитку держави та барометром компетентності влади. Влада повинна зрозуміти: нині, як і сто років тому, головний порятунок від поразки державності – у тому, щоб державна влада і народ були одностайними. Ця обставина підсилює актуальність вивчення аграрної політики гетьманського уряду П.Скоропадського у школі. Вже зі шкільних років українські діти повинні розуміти, що багата українська земля – важливий ресурс розвитку України, тому аграрна політика має бути виваженою, послідовною і провадитися в інтересах народу.

Саме тому дослідження аграрної політики Української Держави гетьмана П. Скоропадського є таким актуальним для української наукової спільноти сьогодення. Дослідження цієї теми дозволить не лише виокремити значення та роль аграрної політики Скоропадського, а й наслідки для подальшої розбудови України як самостійної держави, зокрема в контексті дослідження минулого досвіду в порівнянні із сьогоденням.

Стан теоретичної розробки проблеми. Надзвичайно цінним історичним джерелом є мемуари самого П. Скоропадського [8]. Спогади гетьмана розпочинаються із загального аналізу суспільно-політичної ситуації в Україні 1917 року (після лютневих революційних подій, в умовах багатовладдя та анархії). Він яскраво відображає тогочасний хаос. У мемуарах Павло Петрович відзначає, що відновлення приватної власності і формування середнього класу селянства повинні змінити ситуацію в сільському господарстві. Гетьман розповідає, що є прихильником дрібних господарств на території України, а також те, що він проти того, щоб аграрне питання розглядалося лише з економічного боку. П. Скоропадський, оцінюючи свою аграрну політику, вважає правильним розгляд земельного питання з політичного боку життя

країни і пише про те, що не змінив би свої переконання у цій сфері, якщо б йому знову довелося бути головою Української Держави. І хоч мемуари не позбавлені певного суб'єктивізму, однак їх цінність полягає, насамперед в тому, що їх він написав у 1919 р., фактично «по гарячих слідах» подій 1917–1918 рр. Частково спогади П. Скоропадського публікувалися у 1920-х рр. у Відні, перевидані були в Україні у 1992 р., а перше повноцінне наукове видання спогадів гетьмана в Україні було здійснене у 1995 р.

Видатний українець М. Ю. Шаповал, відомий в історії світової культури як вчений-соціолог, політичний і державний діяч, поет і літературний критик, будучи безпосереднім учасником тогочасних суспільно-політичних подій, залишив після себе спогади «Велика революція і українська визвольна програма» [13]. У спогадах він подає детальну інформацію про перебіг подій в Українській Державі, зокрема, про життя українського села. М. Шаповал прямо висловлювався, що у той час українському селу протиставилося чуже місто.

Першим комплексним дослідженням цієї важливої і складної наукової теми є праця Терели Г. «Аграрна політика Української Держави П. Скоропадського» [61], в якій авторка однією з перших охарактеризувала аграрну реформу гетьмана Скоропадського та виділила її основні позитивні та негативні сторони.

Т. Сердюченко присвятила статтю [37] одному з масштабних проєктів Гетьманату П. Скоропадського – земельній реформі, в якій розкриває основні етапи проведення аграрної реформи урядом П. Скоропадського. Крім того, у праці з'ясовано політичні та соціально-економічні підстави проведення, процес підготовки законодавчих актів, ставлення різних суспільних верств до цієї реформи. У статті проаналізовано діяльність аграрних комісій, а також виділено позитивні аспекти земельної реформи і головні причини її невдачі.

У праці Пітика Г. «Земельна політика й аграрне законодавство Української держави П. Скоропадського» [30] розкрито основні напрямки земельної політики, форми, зміст і характер аграрного законодавства гетьманської адміністрації та причини її поразки.

Доповідь Я. Малика «Земельне питання в Українській Гетьманській Державі» [24] на ювілейній конференції 1993 р. була присвячена розгляду проблеми вирішення земельного питання як одного з найголовніших і найскладніших у період української революції 1917 – 1921 рр. Науковець зауважив, що «суть аграрної політики Гетьманату полягала в тому, щоби перейти до власної аграрної реформи, розробити й видати власний основний закон про землю». Дослідив діяльність напрямку Міністерства земельних справ, зокрема, створення тимчасових земельних комісій, вироблення проекту основного земельного закону, проаналізував «Закон про права на врожай 1918 р. на території Української Держави» та «Закон про забезпечення заводів буряками 1918 р.» [24, с. 97-99].

Загалом вагомий внесок в дослідження аграрної політики Гетьманату зробили такі українські вчені як Булгаков Ю. [52], Гнатюк С. [53], Головченко В. [18], Грибенко О. [19], Грибоєдов С. [54], Пиріг Р. [29], Проданюк Ф. [31], Радченко Л. [32], Рум'янцев В. [35], Тараненко О. [38], Тимченко Р. [41] та ряд інших дослідників.

Об'єктом дослідження є Українська Держава за правління гетьмана П. Скоропадського.

Предметом дослідження є аграрна політика Української Держави гетьмана П. Скоропадського.

Метою роботи є розгляд і аналіз особливостей аграрної політики Української Держави гетьмана П. Скоропадського та її наслідків для майбутньої Української держави. Реалізація поставленої мети обумовлює необхідність вирішення наступних **завдань**:

- дослідити основні напрями державотворчої політики гетьмана Павла Скоропадського;
- охарактеризувати аграрне питання в діяльності гетьманського уряду;
- з'ясувати соціально-економічні та політичні підстави реформування аграрних відносин;

- виокремити особливості аграрного законодавства щодо вирішення земельного питання, а саме процес підготовки та сутність нормативно-правових актів;
- описати реалізацію аграрної політики Української Держави;
- визначити основні особливості та причини невирішеності земельного питання як причину падіння Гетьманату;
- проаналізувати використання матеріалів дипломної роботи в шкільній історичній освіті.

Хронологічні рамки бакалаврської роботи охоплюють період від 29 квітня 1918 року до 14 грудня 1918 року. Вибір нижньої межі – 29 квітня 1918 р. - зумовлений приходом до влади П. Скоропадського та проголошенням у грамоті змін в аграрній сфері. Верхня межа – 14 грудня 1918 р. - пов'язана із зреченням від влади П. Скоропадського та закінченням його аграрної політики. Для ґрунтовного висвітлення даної тематики автори роботи виходили поза вказані хронологічні межі.

Територіальні межі охоплюють територію Української Держави гетьмана П. Скоропадського, до якої входили землі Північної, Центральної, Східної (за винятком незначної частини Донецької та Луганської областей) та Південної України (за винятком Південної Бессарабії), а також суміжних українських етнічних земель, що охоплювали більшу частину сучасних Берестейської та Гомельської областей Білорусі, територію Придністров'я та окремі райони на півночі Молдови, більшу частину Брянської (Стародубщина), Білгородської та Воронежської (де-факто лише захід та південь) та південну частину Курської областей РФ, а також Холмщину та частину Підляшшя у межах сучасної Польщі (що де-факто контролювалися австрійськими військами), зі столицею в Києві.

Методологічна основа дослідження покликана забезпечити комплексне дослідження особливостей аграрної політики Української Держави гетьмана П. Скоропадського як на теоретичному, так і практичному рівнях. Для вирішення поставлених завдань був проведений теоретичний аналіз наукової

літератури, зокрема історичних джерел та наукових статей з даної тематики. Для досягнення поставленої мети в роботі використовувалися загальнонаукові і специфічні методи дослідження. Все дослідження дипломної роботи ґрунтується на принципах історизму, світоглядного плюралізму, системності та об'єктивності вивчення минулого.

Наукова новизна полягає в тому, що автором зроблена спроба комплексно опрацювати і систематизувати доступний матеріал по аграрній політиці Української Держави гетьмана П. Скоропадського, на основі здобутого матеріалу запропонувати методіку використання матеріалів дипломної роботи в шкільній історичній освіті.

Практичне значення полягає в тому, що опрацьований і систематизований матеріал щодо аграрної політики Української Держави гетьмана П. Скоропадського може бути використаний при підготовці до семінарських занять з історії України, політології, історії політичної думки України, з державознавства, з історії української державності і права, з методіки викладання історичних наук тощо. Також цей матеріал може бути використаний учителями історії у практичній роботі у школі.

Структура дослідження. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг бакалаврської роботи - 106 сторінок, список використаних джерел містить 62 найменувань.

Розділ 1. Основні напрями державотворчої політики гетьмана Павла Скоропадського

Скоропадський Павло Петрович – видатна постать в історії України, останній гетьман України, український політичний та державний діяч, військовий, що походив із козацького роду Скоропадських, офіцер російської армії, був учасником російсько-японської і Першої світової війн. Один із ідеологів і лідерів гетьманського монархічного руху в Україні.

Павло Петрович Скоропадський народився 3 (16) травня 1873 року у Вісбадені (сучасна Німеччина), де тоді відпочивали його батьки Петро Іванович Скоропадський і Марія Андріївна Скоропадська (уроджена Міклашевська) [52, с.23]. Павло говорив німецькою як рідною мовою, і жив він зі своєю сім'єю у Вісбадені до п'яти років. Дитинство його пройшло в родовому маєтку Тростянець Чернігівської губернії (Полтавська область), де його виховував дід Іван Скоропадський. У садибі Скоропадських була велика колекція старовинних українських речей, а також портретів видатних людей. Крім того, в буденному житті сім'я намагалася дотримуватися українських традицій [14, с.13].

Варто підкреслити, що родовід Скоропадських бере свій початок від жителя Умані Федора Скоропадського, котрий воював у війську Богдана Хмельницького та загинув у визначній битві під Жовтими Водами. Також із ним там воював син Ілля, котрий за родинною легендою займав посаду генерального рефендарія Правобережної України. А сини Іллі, Іван Скоропадський за часів Петра I, а саме в 1708-1722 роках, був гетьманом України, а його брат Василь — генеральним бунчужним. Скоропадський Михайло Васильович перебував на посаді генерального підскарбія при гетьманові Кирилові Розумовському [52, с.26]. Син Михайла, Яків Михайлович, був крайнім генеральним хоружним, який застав скасування гетьманства у 1764 році. Син Якова, Михайло віддав своє життя військовій службі у Російській імперії. Син останнього, Іван Михайлович, котрий був дідом гетьмана Павла Скоропадського, розпочав свою діяльність на військовому фронті, а з часом служив на дворянських постах. У 1847 році його обрали губернським головою Полтавського дворянства [52, с.29].

Свою освіту Павло почав здобувати в Стародубській гімназії. Насамперед це було спричинено як сімейними традиціями, так і традиціями аристократії російської імперії, для того щоб Скоропадський обрав військовий шлях. Ще з юних років Павла виховували в найкращих традиціях гетьманського роду Скоропадських, українського козацтва, дворянства та шляхетства [14, с.15]. Так, у 1885 році Павло Скоропадський вступив до Пажеського корпусу в м. Петербург. Це була своєрідна навчальна установа для привілейованої імперської аристократії. Закінчивши навчальний заклад у вересні 1893 році, Павло Скоропадський отримав хорошу професійну військову підготовку. Старанний і сумлінний офіцер Павло Петрович удосконалював військову майстерність під час служби в кавалерійській частині лейб-гвардії [52, с.32].

У цей час він познайомився із Олександрою Дурново-Кочубей, українською аристократкою і дочкою генерал-лейтенанта Петра Дурново. У січні 1898 р. Павло одружився з Олександрою Дурново. У подружжя Скоропадських народилося шестеро дітей: Марія Скоропадська, Єлизавета Скоропадська, Петро Скоропадський, Данило Скоропадський, Павло Скоропадський та Олена Скоропадська [16, с.45].

Павло Петрович набув серйозного бойового досвіду, коли добровільно брав участь у російсько-японській війні 1904—1905 років, а також удосконалив військову майстерність. За героїзм та мужність, проявлені на полі бою, ротмістра Павла Скоропадського було відзначено золотою зброєю — палашем із надписом «За хоробрість» із темляком ордена Святої Анни 4-го ступеня, а ще орденами: Святого Володимира 4-го ступеня, Святої Анни 3-го ступеня та Святого Станіслава 3-го ступеня [52, с.56].

По закінченню російсько-японської війни Павло Скоропадський, будучи ротмістром, продовжив свою службу в м. Санкт-Петербурзі у лейб-гвардії її величності Государині імператриці Марії Федорівни - полк, в якому служив його батько Скоропадський Петро. А в грудні 1905 року Микола II призначив майбутнього гетьмана своїм флігель-ад'ютантом за військові заслуги. Цей титул надав Павлу статус імператорського офіцера. У цьому полку його було

призначено на посаду командира І-го лейб-ескадрону. А 4 вересня 1910 року наказом по військовому відомству полковника Скоропадського було призначено командиром 20-го драгунського Фінляндського полку. А наступного року, в квітні 1911 року, він служив вже командиром лейб-гвардії імперського Кінного полку. Внаслідок вдалої служби та наказу військового міністерства, 25 березня 1912 року Павлу Скоропадському було присвоєно ступінь генерал-майора та автоматично прийнято до Почту Його Імператорської Величності з подальшим служінням на посаді командира лейб-гвардії Кінного полку [17].

Кінний полк, на чолі якого був П. Скоропадський, ще від початку Першої світової війни давав про себе знати. Так, 6 серпня 1914 року полк відзначився у бою під Краупішкеном (Східна Пруссія) [52, с.43]. За проявлені вміння у керівництві полку, Скоропадський був нагороджений. Як зазначалось, командир полку: «...керуючи центром бойового порядку, не дивлячись на жорстокий рушничний та артилерійський вогонь з боку супротивника, захопив частину ворожих позицій і утримав їх, чим значно сприяв остаточному успіху» [17, с.1]. 13 жовтня 1914 року Павла Петровича Скоропадського було відзначено орденом Святого Георгія IV-го ступеня. Генерал Скоропадський дуже пишався цією нагородою, тому що вона свідчила про особисту мужність та доблесть того хто її отримав [14, с.25].

За високий професіоналізм під час служби в складних бойових умовах Павло Петрович 6 жовтня 1914 року був призначений командиром 1-ї бригади першої Гвардійської кавалерійської дивізії із залишенням у Почті Його Імператорської Величності. До складу цієї бригади входили два його рідних полки лейб-гвардії, а саме Кавалергардський і Кінний. Будучи командиром 1-ї бригади, вже генерал Скоропадський взимку 1914 року керував 1-ю Гвардійською кавалерійською дивізією, яка входила до складу XVI корпусу 5-ї армії Південно-Західного фронту російської армії. Управління Скоропадський здійснював тимчасово, але це є свідченням вдалої та стрімкої кар'єри військового [26, с.2].

Літом 1915 року Павло Петрович отримує вже нове призначення на посаду командира 5-ї кавалерійської дивізії. А в березні наступного року його призначають командиром 1-ї Гвардійської кавалерійської дивізії. Влітку 1916 року Скоропадському присвоюється звання Почту Його Величності генерал-лейтенанта. Під його професійним управлінням кавалерійська дивізія самовіддано реалізовувала бойові доручення [17]. Слід зазначити, що будучи генералом, Скоропадський відмінно виконував свою роботу та успішно справлявся зі своїми військовими обов'язками, зокрема тимчасово командує у жовтні 1916 році восьмим армійським корпусом, а з середини жовтня до початку грудня 1916 року - Гвардійським кавалерійським корпусом при обороні на річці Стохід. Останній корпус був у складі військ Південно-Західного фронту на території теперішньої Волинської області в Україні [52, с.46-47].

Генерал-лейтенант Скоропадський 22 січня 1917 року був призначений на посаду командира XXXIV армійського корпусу, яка на той час розташовувалася на території тієї ж Волинської області. Під час цього періоду він отримав змогу детально познайомитися з українським національно-визвольним рухом [26, с.2]. Тут слід згадати про те, що весною того ж 1917 року армію теж охопив український національний рух. Ідея створення армії по національному принципу була схвалена Першим Всеукраїнським військовим з'їздом, який пройшов в м. Києві у травні 1917 року. Вже у серпні 1917 р. почалась українізація XXXIV армійського корпусу. Внаслідок чого він став найменуватися I-м Українським корпусом [17].

Разом із тим, зростав авторитет Павла Петровича як командира. Закономірним є обрання Скоропадського отаманом Вільного козацтва 16-20 жовтня 1917 року на Всеукраїнському з'їзді у Чигирині. Проте в українському уряді його сприйняли із пересторогою. Вбачаючи в особі Павла Петровича серйозного суперника, у зв'язку із постійним нарощенням впливу останнього, Генеральний секретаріат з військових справ на чолі із міністром М. Поршем під кінець грудня 1917 року фактично примусив генерал-лейтенанта написати рапорт на звільнення із військової служби [14, с.42].

Згодом в своїх «Споминах», які Скоропадський писав в еміграції в Лозанні 1919 року, цю подію він описав так: «Таке рішення я прийняв з важким болем в серці, бо через це руйнувалися мої мрії, яким я віддав стільки довгої та важкої праці... через це руйнувалась моя мрія та надія закласти міцний фундамент для будови регулярної української армії і тим самим сформувати умови, без яких Українська Держава не могла існувати» [9, с.282]. Тому на кінець 1917 року припинився період військової активності майбутнього гетьмана Скоропадського, який після закінчення Пажеського корпусу присвятив військовій службі 24 роки свого життя.

Практично на усіх посадах, які обіймав Скоропадський, його цінували та поважали як начальники, так і підлеглі. Набувши досвіду у російсько-японській та Першій світовій війнах, він отримав як бойові, так і адміністративні та управлінські навички. Власне ці якості він проявив на посаді гетьмана Української Держави. Та не дивлячись на те, що історією для даного державного формування було відведено не повних вісім місяців, за цей період було здійснено ряд ефективних кроків для становлення та зміцнення державності. Усе сказане вище свідчить про унікальність особистості Павла Скоропадського. Як і належить людині шляхетного козацького роду Скоропадських, Павло Петрович був представником найкращих козацьких традицій [52, с.58].

У березні 1918 року з поверненням багнетів німецько-австрійської армії до Києва Центральна Рада оголосила про продовження внутрішньої політики соціалізації, що знайшло відображення у III Універсалі. Селяни, які не бажали підкорятися волі ЦР, неохоче віддавали своє продовольство та зерно, яке німці брали як плату за військову допомогу [17]. Окупаційні війська вважали, що українська влада не виконає своєї обіцянки про забезпечення німців продовольством, тому розпочали каральні дії, примусово вилучаючи продукти та документи в населення. У відповідь на такі дії німецьких та австрійських військ в Україні поширюється рух опору.

Саме тому в середині березня 1918 року Скоропадський публічно оголосив про опозицію до Ради, сформувавши політичну організацію

«Українська Громада» (пізніше назва змінилась на «Українська Народна Громада») з військовиків і землевласників. Це об'єднання пізніше почало активно співпрацювати з Українською хліборобською партією Липинського та Міхновського та Союзом землевласників. Метою цієї співпраці було завдяки спільним зусиллям досягнути зміну уряду і змін у політиці внутрішньої економіки Центральної Ради [52, с.52].

На хвилі невдоволення політикою Центральної Ради та німецького окупаційного командування політична організація «Українська Народна Громада» на чолі з Скоропадським приступила до підготовки державного перевороту. Під час зустрічі 24 квітня з генералом Вільгельмом Гренером, фактичним керівником німецьких військ в Україні (німецьке командування формально зайняло нейтральну позицію в цьому протистоянні), Скоропадський взяв на себе низку політичних зобов'язань [17].

29 квітня 1918 року в м. Києві Всеукраїнський з'їзд хліборобів одностайно закликав проголосити Гетьманом України Павла Скоропадського. Українську Центральну Раду було усунуто німецькими військами. Після цього одразу ж було повідомлено про формування Української Держави на чолі з гетьманом П. Скоропадським, котрий взяв на себе повноваження керівника країни [14, с.39].

Тоді ж в Софійському соборі м. Києва єпископ Никодим здійснив обряд миропомазання гетьмана Скоропадського, після чого на Софійській площі пройшла урочиста молебень. Тоді ж була опублікована «Грамота до всього українського народу», в якій гетьман заявляв, що уся повнота влади тимчасово перейшла до нього в руки. УЦР та всі земельні комітети розпускалися, а міністрів звільняли з посадових місць, проте звичайні державні службовці мали продовжувати працювати. Одразу ж відновлено право на приватне володіння. Крім того, гетьман Скоропадський повідомив про те, що невдовзі видасть закон і оголосить про вибори до Українського Сейму. Було обіцяно «забезпечити населенню спокій, закон і можливість творчої праці». До моменту скликання Сейму в Україні мали функціонувати так звані «Закони про тимчасовий державний устрій України», які були опубліковані того ж дня [52, с.67]. У цих

законах виділялися основні напрямки діяльності гетьмана, описувалась організація державного устрою, був перелік гарантій громадянських прав населення. Згадані закони проголосили про встановлення Української Держави замість Української Народної Республіки [26, с.2].

Функції законодавчої, а також виконавчої гілки влади здійснювала Рада Міністрів, котра була вищим органом Української Держави. Створення та формування складу Ради Міністрів довірили Миколі Василенку, який головував на початкових зібраннях, але пізніше очільником обрали спадкоємця козацько-старшинського давнього роду Федора Лизогуба [26, с.3]. Віце-прем'єром і міністром народної освіти та мистецтва обрали Миколу Василенка, міністром фінансів став Антон Ржепецький, внутрішніх справ – Ігор Кістяківський, охорони здоров'я – Всеволод Любинський, військових справ – Олександр Рогоза, міністром закордонних справ – Дмитро Дорошенко, Михайло Чубинський (син автора слів гімну України) був обраний міністром юстиції. У кадровій політиці гетьман Скоропадський більшою мірою спирався на вихідців із української аристократії, які мали досвід державної служби [52, с.69].

Важливим напрямком здійснення державотворчої діяльності у Гетьманаті Скоропадського стало законотворення. Слід підкреслити, що до Гетьманату 1918 року в Україні загалом не було особливої процедури законотворчості. Вперше таку процедуру було розроблено саме в часи Української Держави гетьмана Скоропадського. Неодноразово як базу ухвалених законів брали нормативно-правові документи росії [17]. Всього за Гетьманату Скоропадського, було затверджено більше як 500 нормативно-правових актів. Одним із нововведень є ухвалення першого національного бюджету як узагальненого кошторису. Гетьман ратифікував державний бюджет у червні 1918 року в «Правилах про порядок розгляду Державного бюджету й фінансових кошторисів на 1918 рік». Крім того, за часів Української Держави було напрацьовано чимало проектів державних символів. Наприклад, Георгієм Нарбутом було запропоновано Державний Герб у формі зображення козака з

мушкетом на плечі, верхній частині якого розміщено Володимирський тризуб [52, с.73].

Узагальнивши, можна помітити, що в своїй внутрішній політиці Скоропадський опирався на три основні напрямки: розбудову ефективного боєздатного війська, становлення українського культурно-освітнього простору та особливо вирішення аграрного питання тощо. Як кваліфікований військовий та колишній офіцер, Павло Петрович усвідомлював важливість власної сильної армії, але був зв'язаний заборонаю перед союзниками утримувати постійну армію [17]. Саме тому після державного перевороту більшість військових утворень УНР, приміром корпус Січових Стрільців та дві Синьожупанні дивізії, розформовано. Проте військові частини Запорізького корпусу Армії УНР, які тільки звільнили від більшовиків Донбас, були об'єднані в бригаду, а потім реорганізовано у Запорізьку дивізію, завданням якої була охорона північно-східних кордонів України [52, с.79].

Для формування боєздатної армії Української Держави в планах гетьмана було створення восьми територіальних корпусів і п'яти кінних дивізій. Загальна кількість армії у невоєнний час повинна була становити 310 тисяч осіб. Однак втілити цей задум Скоропадському не вдалося. Військовим міністерством вдалося сформувати всього-на-всього територіальні корпуси та гетьманську гвардію, в складі якої в основному була Сердюцька дивізія, котра складалася із багатого селянства Лівобережної України. У серпні урядові гетьмана передано Сіру (Сірожупанну) дивізію. Вона дістала назву 1-ї Козацько-стрілецької дивізії. Також цього місяця гетьман видав розпорядження про поновлення стрілецької формації – Окремого загону Січових стрільців. Вихідний особовий склад загону станом на листопад 1918 року налічував 59 старшин і 1187 стрільців [14, с.51].

Неабиякі сподівання Скоропадський покладав на Вільне козацтво. Так, в жовтні навіть було ухвалено закон «Про відновлення українського козацтва». Згідно із цим законом, козацтво в Україні очолював гетьман. Вступ до козацьких формування здійснювався добровільно, але приймалися лише особи православного віросповідання. При гетьмані оголошувалося створення Великої

козацької ради, у восьми інших регіонів - локальні козачі ради. «Вас, козаки, - нащадки славних лицарів запорожців, Ми закликаємо з честю носити даровані нами козацькі жупани і добре дбати про те, аби соромом і ганьбою не вкрити їх і клейнодів козачих і тих великих славних сторінок нашої історії, якими ми досі пишались... Хай тіні великих предків наших дадуть всім на міць і силу правдиво й чесно виконати те завдання, яке тепер стоїть перед Нами і Державою Українською» [8, с.101]. Тоді ж Рада Міністрів утвердила внесені на розгляд міністром внутрішніх справ положення про організацію добровольчих дружин і затвердила фінансування в розмірі 5 мільйонів карбованців авансом на їх формування.

Порівнюючи із політикою Центральної Ради, можна помітити, що за Скоропадського більше ефективною була політика в фінансово-економічній сфері. За Гетьманату, Міністерству фінансів вдалося домогтися введення та зміцнення національної валюти, функціонувала Державна скарбниця, Український державний банк, митна та податкова служба. Крім того, було відновлено державну цукрову та горілчану монополії. Завдяки цим заходам прибуток становив близько 3,2 мільярда карбованців [52, с.87]. Після руїни, що її принесли війна та революція, відбудовано і відновлено залізничні маршрути, мости та регулярний залізничний рух.

До того ж, велика частка внутрішньої політики Скоропадського полягала у підтримці українського національно-культурного відродження. За Гетьманату було відкрито нові українські гімназії, в школах активно вводилась українська мова, історія і географія як обов'язкові дисципліни. Курси українознавства відкрили у державних і військових установах, завдяки продовженню процесу українізації, котрий започаткувала ще ЦР. Станом на листопад в Українській Державі функціонувало близько 150 українських гімназій, для яких було надруковано декілька мільйонів підручників [14, с.35].

Було створено державні вищі школи, університети в Києві і Кам'янець-Подільському, а також відкрито Історико-філологічний факультет у Полтаві, Державний український архів, Національну галерею мистецтв, Українську

Національну бібліотеку, Історичний музей, Український Театр драми і опери тощо. Так, наприклад, у м. Полтаві Історико-філологічний факультет працював із усіма правами на рівні університету [26, с.3].

6 жовтня 1918 року засновано Український державний університет у м. Києві на базі Українського народного університету. Крім того, багато російських університетів було оголошено державними. Науковці почали захищати свої праці українською мовою. На період оформлення закладів, закупівлі обладнання, книг, а також підбору викладачів, приміщень, у російськомовних університетах Одеси, Києва, Ніжина, Харкова почали активно відкриватися кафедри української мови та літератури, української культури, права та історії тощо. На честь початку роботи Кам'янець-Подільського державного університету було влаштоване навіть урочисте святкове відкриття 22 жовтня 1918 року. Його ректором став Іван Огієнко [26, с.4]. Серед перших викладачів вишу були: історик і публіцист Дмитро Дорошенко, літературознавець Леонід Білецький, фольклорист та етнограф Філарет Колесса, письменник Володимир Самійленко тощо. За підтримки Української Держави почали роботу Політехнічний, Архітектурний та Клінічний інститути в м. Києві та Сільськогосподарський інститут в м. Одесі. Важливим зрушенням у духовній сфері стало утворення влітку 1918 року Української автокефальної православної церкви на чолі з митрополитом В. Липківським [52, с.98].

Вагомим внеском стало створення Української академії наук. Під час Гетьманату діяла спеціальна комісія, яка активно працювала і розробляла належний законопроект. 14 листопада гетьман Скоропадський ухвалив закон «Про заснування Української академії наук у Києві». Перше засідання Української Академії наук здійснилося 24 листопада. УАН очолив відомий український науковець В. Вернадський. Обов'язковим секретарем був сходознавець Кримський Агатангел [26, с.3].

УАН мала три кафедри: історико-лінгвістичну (керівник Дмитро Багалій), фізико-математичну (керівник Микола Кащенко) та суспільствознавчу (керівник Орест Левицький). УАН створила постійні та тимчасові комісії з різних галузей,

таких як вивчення природних багатств України, археологія, «написання українських живих мов», «написання біографічного словника українських діячів та видатних постатей», соціально-правових питань. Завдяки активній державній політиці в питаннях національного розвитку, деяких зрушень досягло українське видавництво. «В нечуваному доти числі примірників, увесь край укритися сіттю українських книгарень», – так згадує Д. Дорошенко [52, с. 69-70].

Важливим напрямом державної політики Гетьманату було налагодження зовнішніх зносин з іншими державами та знаходження союзників. Слід відзначити, що зовнішня політика Української Держави практично повністю окреслювалася союзницькими договорами перед Четверним союзом. Беззаперечним досягненням на зовнішньополітичному напрямку варто відзначити здобуття визнання Української Держави не лише країнами Четверного союзу, але й такими як Грузія, Азербайджан, Польща, Фінляндія, Румунія, Швейцарія та інші. Дипломатичні взаємозв'язки встановили ще з такими 8 країнами як Греція, Вірменія, Бельгія, Данія, Голландія, Персія, Норвегія і Швеція [17]. Гетьману Скоропадському в цілому вдалося відкрити 11 дипломатичних та близько 50 консульських місій Української Держави у 20 інших державах світу. Відповідно на території тогочасної Гетьманщини – 12 дипломатичних посольств і 42 консульства 24 країн [52, с.98-100].

Знаковим став офіційний візит Павла Скоропадського до Німеччини у вересні 1918 року. Того дня Берліном було засвідчено підтримку Української Держави П. Скоропадського. Окрім того, тривали переговори щодо встановлення кордонів з Росією, Румунією, Австро-Угорщиною, Білоруссю та козацьким Доном. У травні 1918 року було окреслено смугу розмежування між військами Гетьманату та Росії. Ця лінія одержала назву «нейтральна зона» та була шириною в 10-40 кілометрів [14, с.45].

Як відомо, великого значення політика Скоропадського приділяла аграрному питанню, адже саме через невдалу політику ЦР в цій сфері гетьману вдалося прийти до влади та отримати підтримку українського населення. Уряд гетьмана розробив проект земельної реформи, яку не змогла підготувати

Центральна Рада. Так, юрист Харитон Лебідь-Юрчик визначає земельну реформу Скоропадського як «подібну тільки до земельних реформ найдемократичніших країн у цілому світі, наприклад, Нової Зеландії, де земельне законодавство випередило всі інші країни і еволюційним шляхом вирішило земельне питання на велику користь працюючого люди» [52, с.135-136].

Отже, під земельною реформою Гетьманату можна розуміти сукупність заходів, котрі стосувалися питань землекористування та землеволодіння, що проводились з квітня по листопад 1918 року. Також ця реформа спрямовувалась на відновлення приватної власності на землю, що було проголошено в «Грамоті до українського народу», котру Скоропадський оголосив одразу прийшовши до влади.

П. Скоропадський здійснив класифікацію селян на дві категорії: 1) великих землевласників, 2) середніх і дрібних землевласників [8, с.234]. До великих землевласників відносились ті, хто володів понад 5-ма десятинами землі, а другу категорію склали селяни, які користувались менше ніж 5-ма десятинами землі. За цією класифікацією, приблизно половину селян Української Держави можна було вважати саме великими землевласниками. Крім того, саме землеволодіння було відроджене фактично у тих формах, які сформувались за часів російської імперії, тому могло існувати як державне, приватне, наділене, фабричне, заводське, монастирське тощо. Земельну реформу гетьман виділяв як своє найбільше і найважливіше завдання [9, с.213].

Задля реалізації своєї мети П. Скоропадський планував створити особливу нараду для підготовки цілого ряду агрономічних заходів. Дана реформа повинна була стати одним із найбільших перетворень на підґрунті «відчуження земель за їх дійсною вартістю від великих землевласників задля передачі земельних наділів малоземельним хліборобам». Проте на папері правильне рішення щодо непорушності права приватної власності в існуючих історичних умовах Української Держави призвело до значної соціальної напруги. Таким чином, поміщики одержали законні підстави щодо поновлення поміщицького

володіння. Зокрема, це призвело до великого селянського спротиву, а також масового невдоволення гетьманською владою та його союзників. Як наслідок, влітку майже у всіх регіонах Української Держави пройшла хвиля повстань [33, с.254].

Найбільшим центром повстання був Звенигород-Тарашанськ. На початку червня німецький гарнізон увійшов до міста Лисянка, вимагаючи відновлення земельної власності. Озброєні жителі Лисянки та навколишніх сіл Гусаково, Кирилівка, Стецівка, Тарасівка, Водянка та Ольхівці знищили гарнізон. Німці здалися. Повстанці закріпилися на півночі Звенигородського району, де обрали власні земельні комісії та владу [17]. Ще одним зародком збройного опору селян було Гуляйполе, що на Катеринославщині. Селяни-повстанці, очолювані Нестором Махном, зайняли село і від імені районного гуляйпільського революційного комітету оголосили «повстання робітників і селян проти гнобителів і катів Української революції». Загальноукраїнського масштабу виступи набували до серпня, а потім стали вщухати [33, с.278].

Розвал Австро-Угорщини та німецька революція в листопаді припинили зовнішню гарантію стабільності влади гетьмана. З іншого боку, представники Франції, Італії, Англії та США обіцяли підтримку лише за умови проголошення напрямку на федерацію з білою Росією, який зрештою, як і новий (обраний у листопаді 1918 року) проросійський кабінет міністрів Сергія Гербеля, став самовбивчим для Гетьманату Скоропадського [26, с.4].

Політичні розходження розкололи кабінет міністрів гетьмана. Стараючись розрядити ситуацію, Павло Петрович 14 листопада 1918 року підписав Федеративну грамоту, якою практично згорнув ідею будівництва суверенної України. Оскільки укладення Грамоти про федерацію означало те, що Україна стала б невід'ємним елементом, а не складовою частиною Всеросійської федерації. Такими діями гетьман Скоропадський не зміг привернути російські кола і паралельно відвернув від себе народ.

Противники правління Скоропадського Микита Шаповал та Володимир Винниченко почали готувати повстання проти Гетьманату Скоропадського,

налагоджуючи стосунки з українськими військами. Водночас представники Компартії (б) України та проросійських кіл підтримали курс щодо повалення влади гетьмана. Внаслідок чого 13 листопада 1918 року в м. Києві, представники соціалістичних партій зібралися в будівлі Міністерства шляхів сполучення та обрали Директорію, до якої увійшли Володимир Винниченко (як голова Директорії), Симон Петлюра, Федір Швець, Андрій Макаренко, Опанас Андрієвський. У зверненні Директорії до народу йшлося про те, що Гетьманщина має бути повністю ліквідована, а Гетьман є «поза законом». Через кілька тижнів боїв війська Директорії, 14 грудня 1918 року, заволоділи Києвом [17].

Після невдач Гетьманщини, Скоропадський із родиною переїжджає до Берліна, потім до Швейцарії, але згодом оселився в м. Ванзее неподалік Берліна. В 1920 року за наполяганнями емігрантів-гетьманців, котрі на чолі з В'ячеславом Липинським та Сергієм Шеметом утворили «Український союз хліборобів-державників», Павло Петрович знову повернувся до політичного життя, очоливши гетьманський рух, теоретиком якого був В. Липинський [52, с.198].

Однак на початку 1930-х років виникли деякі розходження між Скоропадським та Липинським щодо спільної політичної діяльності, і їхній «союз» розколовся. Прихильники Скоропадського та його політики об'єдналися в «Союз гетьманців-державників». Завдяки активній діяльності Павла Скоропадського установи гетьманського руху виникають не лише в Німеччині та Австрії, а також у Канаді, Чехословаччині, Польщі, США та Франції [52, с.201].

Коли до влади у Німеччині прийшли націонал-соціалісти, життя Павла Петровича ускладнилося. Йому довелося прикласти значних зусиль і використати авторитет і зв'язки, щоб забезпечити продовження існування та роботу «Союзу гетьманців-державників» та української спільноти в Німеччині. Павло Скоропадський, передбачаючи нову велику війну в Європі, що насувається, у 1939 році відправив свого сина Данила до Англії, щоб

гарантувати продовження діяльності гетьманського руху на випадок перемоги антигітлерівської коаліції.

П. Скоропадський, незважаючи ні на що, постійно відстоював інтереси українців в офіційних колах Рейху, а також перед громадськістю. Наприклад, коли в 1939 році Карпатську Україну анексували угорські війська, гетьман виступив із захистом щодо її незалежності. Завдяки діям Павла Петровича з німецьких концтаборів було звільнено Степана Бандеру, Андрія Мельника, Ярослава Стецька та інших [33, с.271].

Впродовж 1938-1941 років Павло Скоропадський пробував мобілізувати всі українські та прихильні до них сили в діаспорі. Він не сподівався на ідею, що німецьке керівництво відновить українську державність.

16 квітня 1945 року, наприкінці Другої світової війни, коли англо-американська авіація бомбардувала станцію Платлінг, що біля Мюнхена в Баварії, Павла Петровича було смертельно поранено. 26 квітня 1945 року Павло Скоропадський помер у лікарні монастиря Меттен [33, с.272].

Поховали його в м. Оберстдорфі на півдні Баварії. На могилі встановлено сірий кам'яний хрест. У основі хреста дві чорні дошки з іменами Павла та Олександри Скоропадських, а також Марії та Петра Скоропадських. Про всі події з свого життя Скоропадський Павло Петрович написав у «Спогадах», поки був в еміграції. В 1995 році цю працю було надруковано вже в незалежній Україні [17].

Отже, як висновок, слід зазначити, що основними напрямками державотворчої політики гетьмана Павла Скоропадського були такі сфери як військова, культурно-освітня, дипломатична та соціально-економічна. За короткий термін Гетьманату Українська Держава набагато зміцнішала, порівняно з правлінням ЦР. За правління Скоропадського Українська Держава здобула міжнародне визнання серед країн, що були у військовому союзі з Німеччиною. Також, важливе місце Скоропадський при проведенні своєї державної політики приділяв і аграрному питанню, котре сьогодні активно досліджується в науковому співтоваристві.

Розділ 2. Аграрне питання в діяльності гетьманського уряду

2.1. Соціально-економічні та політичні підстави реформування аграрних відносин

Вирішення аграрного питання стало ключовим на українських землях ще після Першої світової війни. Під час загальної мобілізації у Першій світовій війні кількість чоловічого населення в селі різко зменшилась. Це було означено тим, що із українських губерній під мобілізацію потрапило більше як половина працездатного чоловічого населення. Зокрема, у сільській місцевості залишалися переважно жінки, діти та люди похилого віку [39, с.39]. Крім того, у районах, які знаходились у безпосередній близькості до фронту, навіть ці верстви населення залучалися до окопних робіт, а також виконання ряду інших повинностей, які були пов'язані з війною.

Цілком не випадковим є те, що за таких умов сфера сільського господарства прийшла до занепаду. Ще більш катастрофічно на ситуацію вплинула реквізиція коней та волів, котра призвела до масового скорочення поголів'я. Таким чином, фактично зупинилося постачання навіть найпростішого знаряддя праці у села, зокрема лопати, коси, серпів, вил тощо. Водночас, як не дивно, різко обмежилося виробництво і завезення з-за кордону мінеральних добрив [39, с.40].

Зокрема, через перелічені вище причини суттєво зменшилась кількість посівних площ. Таким чином, у 1915 році в Україні в цілому поміщицькими господарствами засіювались 8 млн дес., а вже у 1916 р. ця цифра скоротилася до 7,2 млн дес., тобто відбулося скорочення майже на 13%. Не оминула така доля і селянські, бідняцько-середняцькі господарства [38, с.34].

Загалом, за час війни посівні площі України скоротилися на 1 млн 880 тис. дес., а врожайність у середньому знизилася на 8 %, збір зернових з 1913 р. скорочувався на 200 млн пудів щорік. Зрозуміло, що ці події призвели до продовольчої кризи [38, с.35].

Війна вплинула і на соціальні суперечності в українському селі. Відбувся різкий ріст безземелля та малоземелля селян: 633 тис. дворів були безпосівними,

625 тис. – з площею посіву до 1 дес., 657 тис. – з площею посіву від 1 до 2 дес. Більше того, внаслідок здачі в оренду та продажу земель поміщиками в руках заможного селянства вже перебувало 8,1 млн дес. посівів проти 3,7 млн дес. у поміщиків [39, с.41].

Із приходом до влади, УЦР намагалась вирішити земельне питання. В середині точилися дискусії між різними політичними силами щодо вирішення цього питання. Так як в УЦР були прихильники і соціалізації, і націоналізації, і приватного користування землею. Наприклад, курс на перетворення України у державу міцного фермерського господарства впроваджувала Українська демократично-хліборобська партія. У той же час, останньою ніяк не відкидалася ймовірність створення кооперативних об'єднань [33, с.134]. Незважаючи на різні підходи до вирішення аграрного питання, представники політичних партій приймали документи, в яких містилися погоджені положення. Це, насамперед, Універсали Центральної Ради. Значний інтерес представляють і декларації, які приймалися Генеральним Секретаріатом.

Так, ключовим став III Універсал Центральної Ради, котрий проголошував утворення Української Народної Республіки від 7 (20) листопада 1917 року [3, с.32]. Згаданий універсал проголосив політику соціалізації українських земель, скасовувалось право приватної власності на землю, вводився 8-годинний робочий день та державний нагляд за виробництвом. Крім того, в цьому універсалі було повідомлено, що Центральна Рада розпочала мирні переговори з Німеччиною та її союзниками. Також повідомлялося про введення демократичних свобод: свобода мови, свобода друку тощо [39, с.40].

Проте кінець 1917 - 1918 років виявились досить важким для Центральної Ради, суттєво послабивши її функціонування та вплив. Оскільки кожний з тогочасних провідних українських політиків розглядав себе у ролі рятівника батьківщини, який приведе країну до розквіту. Вони всі разом мріяли вибудувати світовий соціалізм, котрий передбачав, чесний розподіл всього необхідного між всім людом. Позаяк було багато людей, а всього – мало, всередині України це викликало анархію. УЦР не вважала потрібним створення

великого професійного війська. Проте навіть якщо б звернула на те увагу – фінансів, щоб забезпечити армію, не було. Закон Центральної Ради «Про утворення українського народнього війська», виданий 3 січня 1918 р., фактично ліквідував ідею формування збройних сил в УНР [3, с.48]. Значні прорахунки ЦР приводили до того, що УНР залишалась незахищеною перед іноземною експансією.

Весною 1918 року Центральна Рада, очолювана Михайлом Грушевським, із підтримкою німецьких та австро-угорських військ вигнала більшовиків з території України на певний час. Але це не посприяло вирішенню всіх наявних проблем УНР. УЦР, перебуваючи під впливом різних політичних гасел, так і не змогла стати представником інтересів тогочасного українського суспільства [38, с.167]. Ліві політичні сили переважали у складі ЦР, тоді як правоцентристські заледве були представлені. Водночас міжпартійні суперечності все одно розтерзували УЦР.

Державний апарат не був ефективним. В УНР не вистачало досвідченого керівного особового складу, більшість з яких або не відповідали ідеологічним уподобанням лідерів УЦР, або саме не прагнуло співпрацювати з новою владою. Нерідко ключовими факторами у призначенні на урядові посади були показовий патріотизм та особисті зносини претендентів. Збройні сили тільки почали формуватися і були погано організовані та не чисельними. Зокрема, УЦ Рада без іноземної підтримки, всупереч всім спробам, не змогла вберегти УНР від більшовизму. Заможні прошарки суспільства були невдоволені більшістю нових законів, а саме тими, що скасовували приватну власність на поміщицькі землі, їх передання селянам без викупу, встановлення державного контролю над виробництвом тощо [11, с.19].

Популярності керівництву УНР не додавали введення на її територію іноземних військ, а також економічна криза, яка охопила Україну. Підписавши Брест-Литовський мир із Німеччиною й Австро-Угорщиною, Центральна Рада навряд чи зрозуміла наслідки всіх взятих на себе обов'язків. Нові союзники не планували допомагати Україні даром. Вони будь-що потребували поставок

продукції сільського господарства та промислової сировини, через те що самі перебували на межі краху [33, с.143]. Однак ситуація в УНР теж була близькою до катастрофи. УЦР не могла контролювати бурхливу ситуацію у країні та паралельно виконати всі зобов'язання за мирним договором. Повернувшись в березні 1918 р. до Києва, УЦР оголосила про те, що продовжуватиме внутрішню політику соціалізації, а це призвело до активізації опозиційного уряду руху [3, с.21].

Селяни не бажали підпорядковуватися урядовцям Центральної Ради і доволі неохоче віддавали зерно та інші продовольчі товари, які повинні були передавати в якості плати за військову допомогу. Тому окупаційні війська сприйняли це як недотримання українською владою взятих на себе зобов'язань і розпочали примусове вилучення харчів, що супроводжувалося каральними діями. В Україні поширювався рух спротиву окупації через такі дії німецьких та австрійських військ, які селяни сприйняли радикально.

Активізувалися заможні селянські верстви, що були налаштовані на відновлення приватної власності на землю. Поміщики виступали із вимогами повернути конфісковане майно, а невдоволення бідних верств селянства виливалося у партизанський рух, який поширювався всією Україною.

Внаслідок громадянської війни та окупації відбулося цілком очікуване послаблення державних інститутів, що призвело до абсолютного хаосу й анархії. Цілком очевидним є той факт, що в таких умовах проблема постачання Німеччині продовольства тільки зростала. Тоді окупаційна влада остаточно вирішила здійснити державний переворот.

П. Скоропадський у середині березня 1918 р. утвердив опозиційну до УЦР політичну організацію під назвою «Українська Громада», згодом перетворену на «Українську народну громаду». До складу організації входило 300-400 активних учасників старшини та вояки Першого Українського корпусу, козаки Вільного Козацтва та старшини Школи прапорщиків. Переважно з офіцерів було організовано Охотницький полк, окрім деяких відділів. Згодом громада об'єднала свої зусилля з «Союзом земельних власників» та Українською

демократично-хліборобською партією, для того щоб спільними зусиллями добитися зміни уряду і внутрішньо-економічної політики в Україні [52, с.78].

Серед ключових засад організації можна виділити: створення підґрунтя для досягнення самостійності, єдності та процвітання відродженої України, а також проголошення української мови як державної. Щодо земельного питання, то громада виступала із гарантуванням права приватної власності. Водночас держава володіла правом забирати землю у великих поміщиків, щоб забезпечити нею простих хліборобів [39, с.42].

Відносини між Києвом і німецько-австрійськими «рятівниками» ставали чимраз напруженішими. Німці наполягали на розв'язанні проблеми вчасних поставок продовольства. У Києві, 23 квітня 1918 р., відбулася австрійсько-німецька нарада, в якій брали участь генерал В. Гренер, військові представники з обох сторін та посланці Німеччини й Австро-Угорщини в Україні А. Мумм і Й. Форгач. Вони виступали за збереження української державності, але зі зміною керівництва [14, с.36].

Таким чином, 24 квітня 1918 р. відбулася нарада, на якій генерал В. Гренер, котрий на той час був фактичним керівником німецьких окупаційних військ в Україні, обіцяв Скоропадському підтримку німців у державному перевороті, натомість зобов'язуючи майбутнього очільника держави до виконання певних політичних та економічних вимог. Тоді ж учасники наради прийняли спільне рішення, відповідно до якого запевнялось: «1. Будь-яке співробітництво із Центральною Радою більше неможливе. 2. Не варто робити спроби до створення в Україні «генерал-губернаторства». 3. У визначений термін потрібно створити український уряд, але особливою умовою є те, що останній повинен підпорядковуватись наказам німецько-австрійського командування» [14, с.39].

Результати не змусили себе довго чекати, а тому вже 26 квітня німці, за згодою військового міністра УНР роззброїли дивізію останніх, яка складалась із полонених українських військових, що входили до російської армії [39, с.42].

В той же час Січові стрільці не приймали ніяких дій, оскільки були фактично дезорієнтовані керівництвом УНР. Як стверджував Є. Коновалець, Стрілецька рада знала про плани повалити Центральну Раду ще за два тижні до самого перевороту. Ці плани також були доведені Лизанівському, Шрагу та Чечелю, але ніяких вказівок щодо даної ситуації до Січових стрільців так і не надходило [3, с.54].

Проте, після кількох днів мовчання Є. Коновалець, схвилюваний бездіяльністю військового та політичного керівництва країни, особисто виразив свої побоювання щодо перевороту М. Грушевському, котрий відповів, що «лякатися нічого, оскільки той сам навідувався до німецького командування та спілкувався із представником німецького Командування полковником Штольценбергом, який в свою чергу запевнив, що Центральній Раді нічого не загрожує» [3, с. 67].

Проте 29 квітня Павло Скоропадський очолив Українську Державу, проголошену на Всеукраїнському з'їзді хліборобів. У спадщину від Центральної Ради гетьман Скоропадський отримав селянство, котре чекало на безкоштовну передачу землі поміщиків та ліквідацію їх господарств, велику кількість анархічних рухів на місцях, які не бажали віддавати свої землі та продовольства, а також нестабільну торговельно-промислову та аграрну системи. Характерним стала діяльність і низки «каральних загонів», що були створені волинськими та подільськими панами ще при УЦР. Вони відбирали у селян майно і землю, яку літом і осінню ті конфіскували у поміщиків. Самовільні розправи «каральних загонів» існували й на першому етапі гетьманського правління, яке не мало ще належних сил для їх припинення. Зрештою літом 1918 р. нове керівництво змогло вирішити проблему анархії. Однак вся відповідальність і тягар за вчинки «каральних загонів» поклали на уряд Скоропадського і самого Гетьмана [38, с.28-29].

Отже, як висновок, слід зазначити, що становище, в якому перебувала Центральна Рада навесні 1918 року мало всі ознаки глибокої політичної та соціально-економічної кризи. Центральна Рада фактично втратила реальний

контроль над владою на місцях, що спонукало до виникнення анархії. Як зазначав Д. Дорошенко, наявність української влади відчувавсь лише в Києві. Таким чином, була зруйнована майже вся торговельно-фінансова система. У важкому становищі перебувала промисловість, зокрема залізнична та вугільна справа. Так як УНР була аграрною державою, оголошення Центральною Радою політики соціалізації стало ключовим у розвитку кризової ситуації в державі, викликавши незадоволення як у великих землевласників, так і заможних селян.

Водночас невдала аграрна політика Центральної Ради стала причиною ускладнення стосунків УНР з австрійсько-німецьким командуванням. Останньому дуже не сподобалося таке господарське життя в Україні, адже страждала система безперебійного постачання продовольства до їх держав.

Тому, розуміючи таку складність соціально-політичної та економічної ситуації в Україні, Павло Скоропадський прийшовши до влади одразу ж проголосив про наміри розв'язання аграрної кризи в Україні. Зокрема, він відновив у першій своїй «Грамоті до всього українського народу» від 29 квітня 1918 року приватну власність на землю. Слід зазначити, що вирішення аграрного питання стало ключовим для Гетьманату, адже саме невдала політика УЦР в цій сфері призвела до приходу Скоропадського до влади. Важливість вирішення земельного питання для Павла Скоропадського виявляється і у низці законів щодо вирішення земельного питання.

2.2. Аграрне законодавство щодо вирішення земельного питання: процес підготовки та сутність нормативно-правових актів

Важливим аспектом державної влади Гетьманату стало подолання земельного дефіциту та врегулювання аграрного питання на території тогочасної Української Держави. Саме це питання було першочерговим, адже Скоропадський на своєму обрані пообіцяв вирішити це для українських хліборобів. Після формування ланок державної влади, Міністерство земельних питань активно почало займатися земельними справами, а саме виробленням необхідної правової бази та формування відповідних законодавчих актів для проведення аграрної реформи.

Головні положення проекту аграрної реформи Скоропадського сформувався на базі тези про те, що в Україні повний продаж землі без державного контролю недопустимий, бо призведе до масштабної ліквідації середнього землеволодіння та різного роду спекуляцій землею в межах торгів землею іноземним власникам [33, с.210]. Так, Б. Бутенко, коментуючи ситуацію на з'їзді в травні 1918 року «Народної волі в Україні», у своєму виступі про «Господарське та економічне життя України» охарактеризував концептуальні позиції влади в аграрній реформі таким чином: по-перше, встановлення максимального землеволодіння та викуп залишків державою; по-друге, захист інтересів дрібних власників землі; по-третє, формування умов для дрібних землевласників та збільшення земельного господарства в рахунок покупки земель із земельного фонду держави; по-четверте, розробка ефективних правових засад, котрі б забезпечили здійснення земельної реформи [37, с.49].

Павло Скоропадський особисто взяв під контроль підготовку законодавчих актів, корі стосувалися б земельної реформи. Аграрне питання обговорювалося Міністерством майже кожного тижня. Першим обговоренням земельної реформи в Українській Державі можна назвати засідання Ради Міністрів 14 травня 1918 року. Результатом цього обговорення стало рішення міністрів про приділення максимальної уваги земельній справі на кожному засіданні Ради Міністрів задля максимальної реалізації основних тез «Грамоти

до всього українського народу» [37, с.50]. Також передбачалося вироблення земельного закону стосовно збирання цьогорічного врожаю. Таким чином, новообрана влада сподівалась покращити настрої сільського населення. Вперше у травні 1918 року Рада Міністрів розглянула і різні проекти земельного закону [40, с.11].

Незважаючи на те, що початковий період роботи Міністерства земельних справ був досить складним, воно все ж стало базою функціонування урядової комісії із вироблення проектів земельної реформи. Тодішню комісію очолював В. Колокольцов, а ще до неї входили урядовці, представники політичних партій та вчені-аграрії. На заступника міністра В. Брунста покладалася координація цієї непростой роботи. Одночасно велася розробка низки законодавчих актів, які у своїй сукупності мали скласти правову базу кардинальних перетворень у сфері земельних відносин. Готуючи земельну реформу, Рада Міністрів змушена була узгоджувати її з невідкладними заходами сільськогосподарської практики, обумовленої докорінною зміною приватновласницьких відносин, продовольчими зобов'язаннями перед союзниками, поміщицько-селянським антагонізмом тощо [56, с.23].

Поруч із цим, гетьман відволікався на подолання наслідків втручання окупаційних сил у внутрішні справи Української Держави. У травні відбулося чергове засідання Ради Міністрів, котре було присвячено аналізу наслідків наказу Г. фон Айхгорна (голова німецької адміністрації в Україні) щодо формування німецьких судів на території України [39, с.43]. На цій нараді було зазначено про негативні наслідки даного розпорядження на українське селянство. У протоколі Ради Міністрів йшлося про те, що наказ є прямим втручанням німців у внутрішні справи України, «порушенням принципу власності», котрий було проголошено гетьманом. Проте складність внутрішньополітичної ситуації не сприяла відкритій демонстрації позицій проти втручань німців у справи Української Держави [56, с.18].

Голова Ради Міністрів Ф. Лизогуб мав вирішити це делікатне питання дипломатичним шляхом та наполягати на внесенні змін до цього наказу. Адже

вже тоді до м. Києва почали надходити листи з проханням про допомогу, котрі свідчили про те, що по селах може скластися антигетьманська кампанія. Так, наприклад староста Херсонської губернії клопотав про військову допомогу «для придушення повстань озброєних загонів банд, які безпощадно розправлялися із землевласниками». Подібні телеграми надходили і з інших губерній: «Заколоти селян у Звенигородському повіті отримали характер партизанської війни супроти землевласників...» - повідомляє староста губернії. «У масах населення паніка. У повіті почались повстання» [33, с.245].

Отож, пряме втручання німецько-австрійського керівництва у внутрішні справи Української Держави, виступи селян підводили гетьманський уряд до того, що потрібно якнайшвидше сформувати земельний закон та програму реформування аграрних відносин, представити та витлумачити їх населенню.

Гетьманський уряд підтримував позиції законних прав орендарів, які були переважно селянами. Крім того, було встановлено врегулювання суперечок між землевласниками та орендарями в питаннях належності врожаю поточної осені законодавчим способом. Для цього було ухвалено закон «Про права на врожай 1918 року на теренах Української Держави» [56, с.45]. Цей закон також врегулював порядок користування землею, врожаєм та формулював механізми вирішення суперечок на цьому тлі. Згідно із цим законодавчим актом, вирішення «суперечливих питань» перейшло до компетентності губерніальних та повітових земельних комісій. До складу таких комісій, як правило, входили два постійні представники місцевих союзів земельних власників або партії хліборобів та представники земельної влади. Голову такої комісії призначав особисто Міністр земельних питань. Земельні комісії вже визначали процедури повернення права земельної власності законним господарям, а також масштаби отриманих збитків та розміри добровільних та примусових відшкодувань [56, с.50-51].

Згодом вийшов ще один законопроект, покликаний врегулювати справи власності врожаю не лише зернових культур. 14 червня 1918 року було видано закон «Про забезпечення цукрових заводів врожаєм буряка 1918 року». Згідно із

ним, врожаї буряків, посів яких було здійснено без дозволу на власних чи орендованих землях цукрових заводів, визнавалися володінням цукрових заводів [37, с.50].

Спеціальна комісія розробила закон про право на врожай 1918 р. Це була реакція на виданий ще 6 квітня наказ фельдмаршала Г. Айхгорна про проведення весняних польових робіт, за якими урожай із засіяних площ мав належати сівачеві [60, с.22-24]. У кінці травня він був винесений на розгляд уряду, де викликав жваву дискусію. Гостро реагували на задум цього законопроекту і власники землі. Зокрема, з'їзд хліборобів-власників висунув до уряду вимогу, щоб жоден із законів щодо землеволодіння і землекористування не розглядався без їхньої участі. В іншому випадку, попереджували вони, це потягне «за собою найнебезпечніші наслідки» [60, с.27].

Наказ Г. Айхгорна вони інтерпретували як такий, що має відношення виключно до земель, засіяних на підставі актів земельних комісій. Також на З'їзді домагалися відкладення на кілька днів оголошення закону, для того щоб врахувати поправки до нього. Однак уряд цю вимогу відхилив і, схвалений Радою міністрів, закон 27 травня був прийнятий гетьманом. Він отримав найменування «Про право на врожай 1918 року на території Української Держави». Дана постанова визначала, що право на врожай озимини, посіяної восени 1917 р. землевласниками, належить їм, а посіяної на орендованих землях – орендарям. Щодо врожаю яровини, посіяної весною 1918 року, то він належить засівачам (як і передбачалося наказом Г. Айхгорна) [56, с.31].

Наступним питанням, яке активно обговорювали, була проблема врегулювання процесу майбутнього відчуження великої землевласності. Великі землевласники відстоювали власну позицію та ставали в опозицію до проекту аграрної реформи Гетьманату. Внаслідок відсутності відповідних заходів до наділення земельними ділянками селян, почали поширюватися антигетьманські виступи, котрі в більшості випадків було спровоковані більшовицькою агітацією. Так, в звітах Міністерства земельних питань говорилося про те, що

«швидко наростає озлоблення селянських мас, котрі відчувають себе невпевнено щодо отримання землі, про що селянство мріє цілі віки» [3, с.87].

У такій складній політичній та економічній ситуації Рада Міністрів прийняла рішення про створення проекту «Тимчасового закону про порядок набування та позбавлення земель на території Української Держави». Після безлічі обговорювань, сумнівів і палких дискусій 14 травня гетьман ухвалив тимчасовий закон «Про право продажу та купівлі землі поза міськими оселями». Згідно із цим законом запроваджувався новий порядок земельної системи [56, с.56]. Крім того, відкидалась популярна на той час ідея соціалізації землі, єдиним і законним положенням визнавалася норма приватної власності на землю. Усі заборгованості банків та чужоземних власників гетьманський уряд взяв на себе. Розпочався викуп землі, але право на землю визнавалось за малоземельним та безземельним селянством. Законом гарантувалося право наділення землею тих верств селян, які цього потребували. На думку уряду, закон «зумів відвернути загрозу спекулятивного продажу землі, що виникла за земельним законом соціалізації за часи правління Центральної Ради» [3, с.89].

Загалом тимчасовий закон виявився не функціональним, більшою мірою через те, що не було пропрацьовано належним чином механізмів його реалізації. Неврегульованими залишалися структури переходу землі до Державного земельного банку від власників, рівень імперативності відчуження землі, максимальні обсяги так званих культурних садиб (цукрових, насінневих, конезаводів, вівчарських та інших). Не було вирішено такі важливі питання, як процедура і публічність торгів, їх підпорядкування, ціни на землю тощо. Рада Міністрів докладала зусиль, щоб розв'язати проблему приналежності удільних земель. Ф. Лизогуб запропонував віддати їх у державне володіння, проте уряд не підтримав його ідею. Як проміжний компромісний варіант, вирішили підпорядкувати міністерству земельних справ колишнє Управління удільним округом [33, с.167].

Тому тимчасовий указ «Про право продажу та купівлі землі поза міськими оселями» спровокував непорозуміння між селянством та був не до вподоби їм.

Скоропадський прокоментував цю ситуацію голові Раді Міністрів Ф. Лизогубу 8 липня 1918 року так: «основа окресленої мною земельної реформи до сього часу майже не відома в широких кругах населення, пояснюється ними неправдиво й сим складається крайне корисний ґрунт для найзлоумиснішої агітації» [3, с.213].

Важливим елементом запровадження земельної реформи був Державний земельний банк, створений 14 травня 1918 року. У серпні було затверджено Статут Державного земельного банку, котрий регулював його повноваження. Через закупівлю землі і подальшого її передання малоземельним і безземельним хліборобам на пільгових умовах передбачалася реалізація реформи. Для задоволення потреб малоземельних селян в Україні необхідно близько 10 млн десятин землі. Саме Державний земельний банк мав стати основою реформи, активність самого банку залежала від розміру земельного фонду [60, с.21].

Для того, щоб максимально підтримувати розвиток малоземельних господарств, влада намагалася комплексно реформувати аграрну галузь. Перед урядом гетьман Скоропадський поставив завдання щодо розробки системи ліквідування черезполосного землевлаштування. Для дрібних землеволодінь згадана форма землекористування була згубною. За ініціативою Міністерства земельних справ, Земельна комісія схвалила закон «Про розмежування черезполосних земель», що розроблявся на базі «Закону від 29 травня 1911 року», який відомий за назвою «Положення про земельний устрій» [3, с.225].

Так, згідно із першою статтею «Закону від 29 травня 1911 року» власникам землі надавався дозвіл на продаж без обмеження кількісного показника, незважаючи на форму власності (приватна чи надільна земельна ділянка). Також встановлювалися скасування обмежень щодо надільних земель, за рахунок чого ставав можливим продаж землі без врахування стану землевласника, тобто продаж ставав можливим не лише особам із сільського стану (козаками, селянам). За надільні землі ціна виставлялась нижча [56, с.68]. Друга стаття цього закону встановлювала право необмеженої купівлі землі лише Державним земельним банком без будь-яких обмежень. А в третій статі йшлося про те, що з метою пропорційного поділу землі поміж власників на Державний

банк покладаються зобов'язання продажу таких ділянок не більше ніж 25 десятин. Результатом економічних досліджень визначено такий стандарт земельного володіння. Крім того, спільним селянським громадам визначили норму на купівлю землі і надавали на це право [3, с.231].

Як повідомлялося в шостій статті, з особистого дозволу Міністра земельних справ надання 25 десятин землі передбачалося учасникам товариства. Для культурно-господарських цілей промислові та громадські установи мали право на отримання більше 25 десятин землі. Закон передбачав механізми передачі більш регульованих прав власності на землю. Якщо закон буде порушено, більше однієї десятої з 25 буде втрачено. У восьмій статті зазначалося, що право нагляду за дотриманням цього закону та порядку продажу і придбання землі тимчасово покладається на нотаріуса, а підставою для купівлі-продажу землі було визначено довідки та документи земельного обліку з нотаріального архіву. Крім того зазначалося, що володіння надільними землями не закріплювалося за окремими особами в земельних реєстрах [56, с.41].

Слід зазначити, що цей закон викликав двояку оцінку серед різних зацікавлених сторін. Незадоволення висловлювали великі землевласники, через встановлені обмеження на ціни. В свою чергу, дрібних землевласників обурювала максимальна норма придбання землі, котра підлягала продажу. Прихильники партій соціал-демократичної коаліції дорікали владі Скоропадського в явному копіюванні земельних актів «Соборных уложений» монархічної росії, використовуючи закон як доказ того, що метою гетьмана є поступове повернення України до часів царського ладу [56, с.87].

Основним недоліком уряду стала відсутність інститутів аграрної реформи. На момент ухвалення закону формувався Національний земельний банк та земельні комісії. Розуміючи потребу, Рада Міністрів терміново приступила до формування державного інституту управління аграрним сектором. Для налагодження роботи та кадрового забезпечення Міністерство земельних справ надало матеріальну допомогу «на потреби організації господарства,

плодівництва та культурної діяльності, сільськогосподарської освіти, сільськогосподарської статистики» [61, с.40]. Рада Міністрів додатково виділяє до річного бюджету Міністерства земельних справ близько 325 тис. крб.

Міністерство земельних питань у кінці червня 1918 року розробило проект «Положення про структуру земельних комісій Української Держави» [56, с.80]. Було вирішено сформувати дві основні земельні комісії, поділивши їх функції, щоб підвищити ефективність впровадження земельної реформи. Статут повітових та губерніяльних земельних комісій був затверджений 15 липня 1918 року гетьманом Скоропадським. До компетенцій губерніяльних комісій відносилися справи суперечок на основі земельних питань та розгляд порушень земельного законодавства. Відповідно повітові земельні комісії мали займатися контролем за діяльністю нотаріусів та державних установ в земельній сфері, також вони мали здійснювати патронат над селянами під час придбання ними земельних ділянок. Земельні комісії виконували ще такі функції як проведення пояснювальної роботи серед сільського населення, створення служб допомоги для селян, котрі розселялися на хуторах та інші [61, с.48].

Міністерством земельних питань майже одночасно із згаданим положенням було розроблено проект Положення про тимчасові ліквідаційні земельні комісії. Потреба у такому законопроекті виникла через складну ситуацію навколо збитків, котрі були завдані під час революції, зміни влади, німецької окупаційної політики, селянських постань тощо [56, с.81]. Передбачалося, що ці комісії будуть займатися розглядом проблем, які стосуються питань порушення прав власності. Дана комісія мала приймати заяви від орендарів, землевласників, а також промислових установ, котрі стосувалися питань порушення права власності на їх землю. Установи мали розв'язувати непорозуміння, що зародилися після закону від 31 січня 1918 року «Про землю», і ліквідувати наслідки діяльності самовільних і неконтрольовано утворених об'єднань. Планувалося сформувати дев'ять губерніяльних ліквідаційних комісій і кілька повітових [61, с.60].

Сталу структуру таких Тимчасових ліквідаційних комісій було затверджено 15 липня 1918 року [3, с.287]. На створення та діяльність ліквідаційних комісій було виділено 10 млн. крб. Розпочати роботу планували навіть ті комісії, які ще не були погоджені серпневим циркуляром Земельного Департаменту Міністерства земельних справ.

Низка законодавчих актів в запровадженні земельної реформи носили винятковий характер. Рада Міністрів, усвідомлюючи ймовірні наслідки від неотримання врожаю для внутрішньої ситуації в державі і для взаємовідносин з німцями, у середині липня прийняла закон «Про передачу хліба врожаю 1918 року в розпорядження держави». У державне підпорядкування мав перейти весь тогорічний врожай, за винятком господарських потреб і продуктів, котрі формувало Міністерство. Крім цього, законом передбачалося, що в суб'єктів, які будуть ухилятися від норми встановленої державою, буде реквізовано все збіжжя з 30 % знижкою в ціні [40].

Неабияк тяжко вирішувалося таке ключове питання як встановлення твердих цін на хліб. Дане питання викликало гостру дискусію як в міністерствах, так і в уряді загалом. Пізніше було прийнято рішення запровадити хлібну монополію, Міністерство продовольства одержало дозвіл на реквізицію хліба, а на період з 1 серпня по 1 грудня встановлювалися тверді ціни на зерно та хлібовироби з наступним спадом на 25 %. Такі зовсім неринкові підходи зумовили заперечення з боку деяких міністрів. Зокрема, Б. Бутенко та І. Кістяківський подали власні ідеї. Завдяки їх зусиллям, було досягнуто вилучення із закону положення про хлібний обов'язок [3, с.140-142].

Гетьман Скоропадський, коментуючи прийняття цього закону, наголошував, що він був прийнятий винятково під примусом німецьких представників в Українській Державі. Він вбачав одну з головних помилок німців у їх бажанні будь-якою ціною одержати 60 млн пудів хліба. Як наслідок, більше хліба німці не отримали, проте «надзвичайно налаштували проти себе селянство і весь поміщицький клас» [3, с.290]. З іншого боку, ця ситуація стала

яскравим підтвердженням високого ступеня залежності Гетьманату від волі вищої німецької адміністрації.

Отже, як висновок, слід зазначити, що аграрне законодавство розроблялося профільним Міністерством з земельних питань та виносилось на обговорення та ухвалення на засіданнях Ради Міністрів. Після погодження з Радою Міністрів, закони передавалися на затвердження Гетьману Скоропадському. Було ухвалено низку законів, котрі стосувалися вирішення земельного питання, серед яких: закон «Про право продажу та купівлі землі поза міськими оселями», закон «Про утворення земельних комісій», закон «Про затвердження статуту Державного Земельного банку», закон «Про утворення тимчасових ліквідаційних комісій» та інші. Цими та іншими нормативно-правовими актами регулювалася кожна складова аграрної реформи Скоропадського.

2.3. Реалізація аграрної політики Української держави

Аграрна політика гетьмана Павла Скоропадського – це сукупність заходів реформування в сфері землеволодіння та землекористування, котрі були проведена в квітні-листопаді 1918 року, спрямовані на скасування політики соціалізації і відновлення приватної власності на землю. Проведення земельної реформи гетьман вважав своїм найголовнішим завданням.

У своєму підході до реалізації аграрної політики, Павло Скоропадський поділив українське селянство на дві категорії, а саме: 1) великих та 2) середніх і дрібних землевласників. До великих землевласників відносилися ті, хто володів понад 5 десятинами землі, відповідно до середніх і дрібних – ті, хто користувалися менше як 5 десятинами землі. За таким критерієм половина селян, які мали у власності земельні наділи, сприймалися як великі землевласники [60, с.34].

Аграрна політика Української Держави здійснювалась на основі таких принципів:

- 1) влада зобов'язувалась брати на себе всю відповідальність за проведення земельної політики та її наслідків;
- 2) створюється Державний земельний фонд за рахунок державних, монастирських, церковних, а також фрагментів приватних земель (з повним покриттям витрат відчужених наділів господарям);
- 3) запровадження продажу земельних ділянок малоземельним селянам і козакам;
- 4) створення дрібних, але економічно міцних господарств;
- 5) забезпечення реалізації продуктивної роботи цукрової промисловості як ключового джерела багатства країни;
- 6) проведення докорінного вдосконалення роботи дрібного сільськогосподарського кредиту [60, с.39].

Перший крок реалізації аграрної політики Скоропадського було проголошено у Грамоті від 29 квітня 1918 року, а саме скасування закону УЦР. Варто додати, що погляди П. Скоропадського на проблеми земельної власності

суттєво відрізнялися від підходу М. Грушевського до цього питання. До прикладу, в Грамоті йшла мова про те, що «права приватної власності як фундаменту цивілізації та культури відбудовуються в повній мірі. Відбудовується повна свобода по розробленню купчих по купівлі-продажі землі. Поруч з цим будуть прийняті міри по вивласненню земель по дійсній їх вартості від великих власників для наділення земельними наділами малоземельних хліборобів» [3, с.84].

У заяві гетьманського уряду від 10 травня 1918 року визначалась основна мета реформи – створення в Українській Державі «селянства здорового, забезпеченого землею і здатного найвищою мірою підняти її продуктивність» [60, с.32].

З метою реалізації аграрної реформи в губерніях і повітах утворювались спеціальні земельні комісії, котрі повинні були налагоджувати стосунки та вирішувати будь-які конфлікти, які виникали у селян і поміщиків. Вже у листопаді 1918 року П. Скоропадським був схвалений закон про запровадження земельної реформи [19]. Відповідно до цього закону земельна власність великих поміщиків була примусово викуплена державою, задля розподілу цих земель поміж селян з обмеженням у 25 десятин на одного господаря. Винятком були тільки ті поміщицькі землеволодіння, які мали безпосереднє культурне значення, обслуговували цукроварні, займалися вирощуванням племінної худоби тощо. Згідно із законом такі господарства мали право привласнити собі по 200 десятин землі. Варто зауважити, що у земельній реформі велике значення надавалося Державному Земельному банку, якому делегувались повноваження у необмеженій закупівлі землі [56, с.58].

Лісові площі купувалися за такими ж нормами (25 десятин на фізичну чи юридичну особу), проте тільки із спеціального дозволу міністра земельних справ. Крім того, останній володів повноваженнями із вирішення кому дозволено перевищувати встановлені норми на купівлю землі, якщо така супроводжувалась потребами промислового, громадського чи культурно-господарського характеру (для чого потрібно було представляти письмове

звернення із відповідним підтвердженням) [56, с.60]. Більше того, у межах одного року покупець зобов'язувався реалізувати визначені у письмовому зверненні цілі, а також покрити абсолютно всі борги та здійснити виплати за умовами іпотечних банків і приватних осіб у розмірах, які відповідають еквіваленту отриманої земельної ділянки [60, с.30].

Без встановлених обмежень можна було здійснити купівлю маєтностей, котрі продавалися на публічних торгах у випадках їх примусового стягнення за приватні та іпотечні борги. Про відповідні торги банки, судові та інші пов'язані установи були зобов'язані повідомляти місцеву земельну комісію, яка володіла правом скасування чи визнання таких торгів недійсними. У випадку опротестування торги зупинялися у негайному порядку, а питання про право власності на такі маєтності піднімалося в окружному суді. У випадку порушення придбання землі, встановлених законом норм, її надлишки після відповідного рішення суду передавалися до казни [56, с.76]. Обов'язки щодо нагляду за виконанням норм закону лягали на губернські та повітові земельні комісії.

Продовжували діяти раніше встановлені права спадкування землеволодінь як за законом, так і за заповітом. Новий закон не мав зворотної дії: купчі та дарчі записи, складені до 18 (03) грудня 1917 року, мали бути затверджені без застосування запроваджених актом норм. Рада Міністрів наприкінці серпня 1918 року дозволила власникам землеволодінь продавати їх навіть у тому разі, коли їх орендували. Договір про оренду після затвердження угоди про купівлю-продаж маєтності втрачав силу. За орендарем зберігалось право на отримання врожаю із уже оброблених ним ділянок та право на повернення орендних виплат, внесених ним наперед [3, с.233].

Гетьман Скоропадський у листопаді 1918 року схвалив законопроект, котрим передбачалося, що держава буде викупляти земельні наділи понад 200 десятин і розподіляти їх між малоземельними поміщиками через Державний земельний банк, з урахуванням прийнятої норми в 25 десятин на одне господарство. Однак всі ці дії щодо землеволодіння та землекористування, повернення права на врожай 1918, заміна земельних комітетів земельними й

земельно-ліквідаційними комісіями тощо в умовах всебічної економічної експлуатації німецькою владою українського села очікуваних результатів не дали [33, с.198].

Варто зауважити, що відновлення приватної власності у часи Української Держави реалізовувалось доволі жорсткими, а місцями й репресивними методами, чому влада не надавала належного значення. Встановити правовий баланс між простими селянами та поміщиками так і не вдалось, домінація радикально налаштованих селян у 1917 році замінилась на помсту поміщиків, яким допомагала німецька влада [30].

Гетьманський уряд лише в серпні 1918 року виявив те все беззаконня, котре чинилося на місцях, тому новий міністр внутрішніх справ І. Кістяківський наказав старостам губерній зупинити діяльність утримуваних на приватні кошти каральних загонів, які «без потреби тільки дратують людність» [40, с.8].

Замість земельних комітетів почали створювати гетьманські тимчасові земельні комісії, яким доручалося повернути колишнім землевласникам їх експропрійовані господарства. Вони змушували селян виплачувати грошові компенсації за руйнації поміщицьких господарств. Так, у більшості повітах на посади в земельних комісіях обирали в основному колишніх поліцейських. Власники повіту перебільшували розміри пограбованого у кілька разів: щоб виплатити контрибуції, селяни мали позбутися половини власних господарств [30].

Крім того, передбаченої правилами земельної комісії діяльності на основі класової співпраці, на ділі майже не було. Через погрози розправою та залякування репресіями селянство повинно було повертати все захоплене поміщицьке майно та землі, але аж ніяк не через визнання своєї вини [53, с.99]. Крім того, тимчасові земельні комісії навіть не намагалися з'ясувати хто займався реквізицією продовольства та худоби: червоноармійці, органи Тимчасового уряду, збільшовичені банди чи місцеві — повна відповідальність за скоєне була покладена на селян, до того ж на солідарній відповідальності без будь-яких доводів провини кожного з них [56, с.77].

Такі вчинки приводили до дискредитації влади Української Держави, а також, що є більш трагічним, руйнували ідею національної державності в цілому. У зв'язку із вище згаданими подіями настрої у селі були напруженими, що спонукало владу вжити заходів для негайного вирішення питання власності селян. Таким чином, 15 липня гетьманський уряд створив земельно-ліквідаційні комісії, котрі повинні були займатися компенсацією збитків землевласників [60, с.101].

Селяни зверталися із проханнями повернути коней, забраних німецькими властями. Однак справи не вирішувалися позитивно. Наприклад, на початку грудня 1918 року, коли німці спішно розпродували коней, розглянувши низку справ, земельно-ліквідаційні комісії у більшості випадків відмовляли прохачам у поверненні відібраних коней або грошей, бо вони не змогли довести свої права на них [39, с.41].

Почастішали скарги на лісове господарство, тому з селян стягували гроші за самовільні порубки лісу. Листопадовий з'їзд губернського ліквідаційного комітету підкреслював позитивне ставлення до них сільського населення, оскільки внески зменшувалися порівняно з сумою, яку збирали через адміністрацію [60, с.66]. Проте деякі запізнілі спроби в жовтні-листопаді вирішити земельні конфлікти законними методами, а не силою, не змогли змінити ситуацію на користь уряду гетьмана, який поступово втрачав владу над деякими губерніями та селами.

Продавати землі Державному банку за фіксовані ціни поміщики не поспішали, натомість розпродавали їх дрібними частками, водночас ціни на землю зросли до 10 тис. руб. за десятину [3, с.222]. Цікавим є той факт, що в багатьох випадках селянство намагалося купити землю в колективну власність, а не в приватну. Отже, сподівання на природній перехід земель від поміщиків до селян-фермерів не залишилося.

До осені протистояти пограбуванням і вбивствам на основі земельних відносин окупаційні війська та гетьманський уряд вже не могли. Поміщиків, які керувати маєтками, вбивали, у Конотопському та Борзнянському повітах

звичним явищем стали зернові крадіжки, а будівлі заможних мешканців підпалювалися, про що їх тонко попереджали записками [30]. Місцями траплялися розправи зі смертельними вироками над грабіжниками. Уряд гетьмана поспішно впорядковував добровольчі загони із заможних хліборобів, щоб навести і підтримувати порядок, проте спроби зупинити анархію силою виявилися безуспішними.

Впродовж 7,5 місяців діяльності Гетьманату під керівництвом Скоропадського аграрної комісії, підкомісії та наради нерідко та безрезультатно готувалися до прийняття принципу примусового відчуження землі великих поміщиків, що відповідало ідеології кадетів. Проте схвалити його так і не спромоглися [57, с.166]. Гетьман П. Скоропадський, незважаючи на декларації щодо захисту інтересів селянства, в основному покладався на поміщиків.

Як виявилось, великі землевласники не були готовими одуматися, відчуті небезпеку існуванню не лише маєтностям, а й самій Українській Державі, і піти на поступки заради розв'язання глибоких економічних та соціальних проблем [30]. Натомість вони послугоувалися жагою помсти та хворобливим бажанням наживи, що проявилось в стягуванні завищених у порівнянні із втратами контрибуцій способом каральних експедицій та спекуляцію землею.

Аналогічні дії поміщиків вирішили долю Гетьманату та спаплюжили в селянській свідомості ідею національної державності. Селянство, яке традиційно не доїдало хліба, законом про чергову хлібну монополію поставлене перед загрозою голоду, маючи досвід впровадження принципу соціалізації землі у 1917 році та підтримку будь-яких антипоміщицьких дій з боку «нейтральної зони», не погоджувалося на відновлення приватної власності на землю [56, с.88].

Саме тому, відновлення поміщицьких володінь часто відбувалося під страхом репресій, потенціал виступів зменшували весняні та літні польові роботи, тому що селянство дбає про врожай задля виживання навіть під час революційних потрясінь. Проте восени, скориставшись послабленням режиму,

селянство почало чинити опір Гетьманату Скоропадського, в тому числі і через провалену аграрну реформу [39, с.44].

Отже, як висновок, слід зазначити, що реалізація аграрної політики Гетьманату відбувалася досить важко та повільно. Хоч і видавалися низка законодавчих актів, проте на ділі вони не завжди доводили свою ефективність. Поміщики не бажали йти на зустріч владі, а селянство хотіло як найшвидше отримати землі, через що виникали конфліктні суперечки. Створена восени спеціальна комісія для врегулювання таких конфліктів не справлялася із своєю задачею. Все більше і більше населення залишалось невдоволеним.

Розділ 3. Невирішеність земельного питання як причина падіння Гетьманату

Реалізація аграрної реформи Скоропадського показувала неефективність окремих законодавчих актів, котрі істотно не впливали на зміну земельних відносин так як планувалося владою Української Держави. Концептуальні засади запровадження права приватної власності, проголошені гетьманом, у сфері аграрних відносин набуло потужного прискорення і вилилося в динамічні процеси відновлення великого землеволодіння. До того ж, частина законопроектів об'єктивно сприяла поглибленню цих процесів, таким чином, не враховуючи інтереси дрібного селянства.

Слід пригадати, що Скоропадському вдалося здійснити державний переворот та прийти до влади саме під гаслами про наведення порядку, припинення анархії та повернення української землі хліборобам та селянам. Але навіть досить жорстка вертикаль та авторитарний режим Гетьманату не зумів подолати як поміщицьке самоуправство, так і селянські повстанські рухи, навіть при залученні підтримки німецько-австрійських окупаційних військ [30]. Останні навпаки стали додатковим рупором до активізації повстання проти Гетьманату. Селянство України було різко налаштоване проти окупантів, тому що німецькі війська втручалися в сутички між селянами і поміщиками на боці останніх, брали участь у примусовому поверненні майна землевласникам, придушенні виступів селян та у їх роззброєнні, запровадженні військово-польових судів тощо [59, с.45].

В зв'язку із цим, 4 липня 1918 року Рада Міністрів змушена була прийняти закон «Про тимчасові заходи боротьби з дезорганізацією сільського господарства». Цей законодавчий акт був способом обмеження каральних заходів місцевих управлінь стосовно селян. Згідно із цим законом було введено штраф в розмірі 50 карбованців або шість місяців ув'язнення за будь-яке порушення постанов губернських земельних комісій. Спеціальне псування зерна або посівів каралося не більше ніж одним роком примусових виправних робіт або одним роком за ґратами [59, с.84]. Такими заходами гетьманський уряд

старався стримати старост, котрі використовували земельні комісії для реваншу над селянами в інтересах великих землевласників та поміщиків.

Проте ніякого очікуваного ефекту впровадження цього закону не дало. Свавільля поміщиків проти селян все одно продовжувалося. Міністр внутрішніх справ І. Кістяківський у серпні відправив старостам губерній обіжники, котрі були спрямовані на припинення насильницьких акцій поміщиків з метою повернення селянами збитків, яких було завдано під час таких «розправ», а ще під час грабунків доби Центральної Ради та більшовицького тимчасового правління. У документ підкреслювалося: «У багатьох місцевостях все й ще досі проводять свою діяльність удержувані на приватні кошти карательні загони, які чинять гвалтовні речі. Вважаю за необхідне спинити таку діяльність карательних загонів, бо вони без потреби тільки дратують людність» [59, с.88].

Так, аналізуючи недоліки аграрної політики, дослідниця Н. Ковальова стверджує, що як законодавчі акти Української Держави, так і практичні заходи гетьманського уряду здійснювалися без повного врахування інтересів дрібного селянства, яке вимагало парцелювання поміщицького землеволодіння і лишень масові поставання селян влітку 1918 року змусили владу втрутитись в реалізацію земельної реформи та примусово вивласнювати великі землеволодіння. Тому, вона вважає, що наступні заходи, розроблені владою були ґрунтовними, але подальше ігнорування суспільно-політичної ситуації не дозволило втілити їх у життя в умовах чергового наростання селянської анархії та відмови великих землевласників йти на компроміси в реалізації цієї аграрної реформи [19].

У своїх «Спогадах», аналізуючи причини провалу політики Гетьманату, Павло Петрович визнав свої прорахунки у внутрішній політиці. Він наголошував, що серед поміщиків були ті, що хотіли не лише до останнього шматка отримати те, що було в них взято або знищено під час настання анархії на місцях, але й бажали заробити, перебільшуючи суми своїх збитків [8, с.198].

Крім того, з суттєвим запізненням було створено Державний земельний банк, що і повипливало на його подальшу ефективність. Рада Міністрів лише 26

липня на засіданні почала обговорення його статуту. Розгляд здійснювався постатейно і супроводжувався обговоренням. Напруження викликало питання, яке стосувалося спостережної ради банку. Її склад свідчив про переважання сил поміщиків. Союз земельних власників мав 3 мандати, а Міністерство земельних справ тільки два. Варто зауважити, що було прийнято рішення не приймати представників від місцевих земств до ради банку. Робота над статутом затягувалася і він був затверджений аж 23 серпня, а у «Державному віснику» опублікований 14 вересня [19].

Для запуску роботи Державного земельного банку було виділено досить скромну суму в розмірі 50 млн карб. (для порівняння – на обслуговування цукрової монополії у липні 1918 року урядом було виділено 278 млн карб.). Таким чином, до банку почало переходити рухоме і нерухоме майно київських відділень і селянського поземельного банку [59, с.112].

На жаль, за період свого функціонування, Державний земельний банк набрав багато боргових зобов'язань. Що було спричинене і недостатнім фінансуванням, в тому числі. До його фінансового обігу входили й суми від надання кредитів та позик, реалізації свідоцтв тощо. Головна статутна мета банку повністю збігалася з цілями аграрної реформи – «утворення тривалих, дрібних господарств та піднесення сільського господарства».

Повільна підготовка і реалізація аграрної реформи зумовлювала занепокоєння й у верствах ліберальної інтелігенції, котра підтримувала запровадження цієї реформи. Так, наприклад, популярний український знавець аграрної галузі та громадський діяч Є. Чикаленко у серпні опублікував у газеті «Нова Рада» статтю під назвою «До земельного питання» [38, с.51]. Обмеження норми земельного володіння 25 десятинами він оцінив позитивно, тому що це перешкоджало появі нових латифундистів. Водночас автор статті з тривогою говорив про те, що гетьманська влада «не робить ніяких заходів, щоб існуючі вже великоземельні маєтки швидко розпродувалися і переходили в руки хліборобів» [38, с.52]. Однією з причин такого становища земельної реформи, Є. Чикаленко вбачав у саботажі так званих «впливових людей». Автор статті

розумів, що Павло Скоропадський не піде на непопулярні заходи щодо великих землевласників. Саме тому як альтернативу він пропонував активне задіяння економічних процесів, котрі б допомогли врегулювати цю проблему. До таких процесів він відносить пропозицію про збільшення норми земельного володіння, парцелювавши її в обсягах 50-150 десятин для центральних губерній і до 250 десятин у степових зонах. Залишок земель, він пропонував, обкладати жорсткими податками, стимулюючи до продажу їх власників.

Тому слід зазначити, що свою лепту в провал земельної реформи внесло те, що Скоропадський недооцінив авторитет Союзу землевласників влітку 1918 на членів Ради Міністрів, зокрема з питань підготовки та реалізації аграрної реформи. Гетьман на відміну від Є. Чикаленка не вважав, що вони були «впливовими людьми». У своїх «Спогадах» Павло Петрович відзначав, що вони далеко не були такою вагомою силою, хоч і намагалися примусити гетьмана реалізовувати їхню політику [8, с.201].

Інші українські діячі теж висловлювали стурбованість відсутністю реального прогресу аграрної реформи. Наприклад, В. Шемет як один із керівників Української демократично-хліборобської партії запевняв гетьмана Скоропадського, що потрібно якнайшвидше передати великі землеволодіння російських і польських поміщиків українським селянам, адже це зміцнить верству української дрібної буржуазії і складе для гетьманського уряду соціальну базу. Павло Скоропадський погоджувався з доказами В. Шемета і навіть наказав ввести його до складу урядового комітету, який розробляв проект аграрної реформи, але на засідання його так і не запросили [3, с.309].

Доволі цікавими є спостереження за діяльністю земельної комісії. Слід зазначити, що більшість її членів виступала за можливість відчуження поміщицької землі примусово, однак шляхом правок противники добилися того, щоб у кінцевому варіанті резолюції не залишилося нічого від принципів примусового відчуження власності.

Водночас І. Кістяківський на черговому засіданні з старостами губерній переконував, що реалізація земельної реформи здійснюється за планом. Однак

він володів інформацією про реальне становище як щодо здійснення реформи, так і щодо становища селян [59, с.199].

Міністр земельних справ В. Колокольцов розумів, що як Рада Міністрів, так і сам Скоропадський навряд чи наважиться на насильницьке відібрання у поміщиків землі, а тому швидка реалізація земельної реформи завідома ставала неможливою. Восени вже сам міністр ставав перешкодою у здійсненні реформи. Його розуміння можливостей її виконання не виправдовували поглядів гетьмана і сподівань німецького командування. В. Колокольцов під тиском Всеукраїнського союзу земельних власників ставав недієздатними, все частіше стверджував про те, що аграрні відносини врегулюються через безперешкодний продаж землі [59, с.202]. Ліва преса після відставки В. Колокольцова з посади міністра звинуватила його в стримуванні аграрної реформи, у спробах «віддати селянам лише огризки поміщицьких земель, захищаючи права великих землевласників».

Восени 1918 року очевидним стало те, що великі землевласники не мають наміру позбуватися землі за рахунок вільного її продажу. Все більшої популярності набувала сама здача в оренду земельних ділянок. Через те Д. Донцов (тодішній директор Українського телеграфного агентства) в період жовтневої урядової кризи записав у щоденнику: «З земельних банків нічого не виходить. Ніхто нічого не продає й не купує. А коли й продають, то великі власники великим. Форма продажу – закладна» [33, с.111].

Тим більше, створені земельно-ліквідаційні комісії, котрі за планом мали стати своєрідними арбітражними структурами в суперечках між великими землевласниками та дрібним селянством, фактично обернулися в руках старост повітів і губерній, а також місцевих поміщиків на їх інструмент прикриття репресивних методів «відшкодувальних» акцій. Протягом кінця весни - початку літа 1918 року ця антиселянська практика з боку великих землевласників набрала шалених обертів та викликала зворотну реакцію українських селян, яка виявилася у масовому спротиві, широкому повстансько-партизанській русі, котрий потім спрямувався не лише проти поміщиків чи/та німецько-

австрійських окупантів, але й загалом усього державного апарату та гетьманського режиму Скоропадського [59, с.211].

Слід відзначити, що цей несприятливий чинник у проведенні аграрної реформи не був поза німецькою увагою. Вони ще в серпні домагалися від уряду створення спеціальної комісії за їх участю, щоб вирішувати проблеми відносин землевласників та орендарів. Проте після підготовки такого законопроекту з листом незгоди до уряду особисто звернувся В. Гренер. Рада Міністрів затвердила прохання до гетьмана, щоб він указав на неприпустимість втручання німецького командування у законотворчу діяльність уряду [3, с.176].

Документи та спогади гетьмана Скоропадського дозволяють дійти до висновку, що лише у жовтні, коли відбулась відставка уряду, він усвідомив усю загрозу із подальшою затримкою земельної реформи. Щоб уникнути фатальних наслідків, гетьман розпочав процес розробки аграрних перетворень, а також проводив зустрічі із представниками різних політичних партій. Крім того, задля більшого усвідомлення ситуації Міністерству земельних справ було доручено підготувати статистичні дані для порівняння кількості земельних наділів на душу населення в Україні, Росії та інших держав. Статистичні дані ще глибше закріпили думку гетьмана про обмеженість земельних ресурсів в Україні і довели, що забезпечити землею можливо тільки дрібноземельних селян [10, с.214].

П. Скоропадський наказав створити представницьку комісію з питань аграрної реформи під своїм особистим керівництвом. У зв'язку із цим, 11 листопада В. Леонтович, як новопризначений міністр земельних справ, на обговорення уряду вніс проект положення про спеціальну нараду по земельній реформі. Чималим і різноманітним був склад комісії. До неї були залучені представники від гетьмана, уряду, спілок, міністерств і відомств, аграрії-практики, учені. Зокрема, серед представників гетьмана були В. Подпалєв та Ф. Лизогуб (після відставки) [19]. Близько 50 вчених входили до комісії. Проте її склад у процесі існування постійно оновлювався. Зокрема, майже усі засідання

Ради Міністрів проходили з обговореннями щодо необхідності формування спеціальної наради [59, с.212].

Після укладення гетьманом Скоропадським Федеративної грамоти група В. Шемета вийшла із складу комісії. Він заявив, що дана аграрна реформа може бути реалізована тільки в незалежній Україні.

18 листопада В. Брунст як один з представників попередньої урядової комісії і заступник міністра земельних справ запропонував розглянути результати її роботи на засіданні уряду. Але згадану ініціативу відхилили, тому що гетьман вимагав організувати з питань земельної реформи велику особливу нараду [37, с.52].

Її перше засідання призначили на суботу 23 листопада 1918 року. Однак швидкий перебіг внутрішньополітичних подій, невизначеність міжнародного становища України не сприяли початку діяльності нової комісії. Не було завершено формування її складу. Представники українських організацій виходили з неї, а представники поміщиків у комісії протидіяли її роботі, сподіваючись на швидкий прихід військ Антанти, які знищать ідею самої реформи [39, с.43].

Оцінюючи спроби впровадження аграрної реформи в часи Української Держави, Павло Петрович зазначав: «Ніколи раніше аграрне питання не було настільки близько до свого розумного вирішення, як у листопаді 1918 р.» [11, с.287].

Підсумувавши, можна зазначити, що ключовими подіями в здійсненні аграрної реформи, котрі призвели до падіння Гетьманату, можна назвати такі як фактична окупація українських земель, що викликала різнопланову залежність уряду гетьмана від політичних та економічних інтересів учасників Четвертного союзу. Загалом вони підтримували ідею проведення аграрних перетворень в Україні. Водночас не могли дозволити впровадженню радикальних змін в аграрному секторі, оскільки це могло покласти під загрозу одержання погодженої раніше сировини та збіжжя від Української Держави. Саме тому окупаційна влада виявилась не готовою до запровадження повноцінного

технологічного та фінансового забезпечення земельної реформи. Спеціально створений Державний земельний банк так і не виконав свою функцію реалізатора головних положень реформи.

П. Скоропадський і уряд піддавалися могутньому тиску противників земельної реформи. У питаннях аграрної реформи гетьман не мав підтримки політичних партій – ані лівих, ані правих. Перші не сприймали Гетьманат ідейно й готувалися до його повалення, другі стояли на сторожі інтересів великих землевласників [59, с.243].

Таким чином, провальна політика Скоропадського в проведенні земельної реформи спонукала до вибуху нових повстань селян, що сприяло подальшому повалу правління гетьмана Павла Скоропадського. У листопаді 1918 року почався організований Директорією УНР процес повстання проти гетьмана. Пізніше відбулося захоплення Харківської та Полтавської губерній військовим шляхом. Після чого війська йшли на Київ. Задля уникнення зайвих жертв та розуміючи власну поразку, 14 грудня 1918 року гетьман оприлюднив «Акт зречення влади Гетьманом Павлом Скоропадським» - письмовий документ, який засвідчив зречення Скоропадського від влади [3, с.312]. У цьому документі Павло Петрович звернувся до усіх державних установ та військових частин України з офіційною відмовою від влади. Аргументуючи це тим, що він не зміг вивести країну з того важкого становища, у котрому вона знаходилась і заради блага України покидає свою посаду: «Я, Гетьман всієї України, протягом семи з половиною місяців усі свої сили клав на те, щоби вивести країну з того важкого становища, у котрому вона знаходилася. Бог не дав мені сили впоратися з цим завданням. Нині з огляду на умови, що склалися, керуючись винятково благом України, від влади відмовляюся» [3, с.313]. На заміну режиму Гетьманату прийшла влада Директорії.

Розділ 4. Використання матеріалів дипломної роботи в шкільній історичній освіті

Тема аграрної реформи Павла Скоропадського є досить вузькою темою, матеріали дослідження якої доцільно використовувати при вивченні в школі на уроках історії України таких тем як «Українська держава. Гетьманат Павла Скоропадського» або «Українська Держава» тощо. Саме тому при вивченні цієї теми на уроках буде доцільно використати такі методи роботи як робота з документами, картографічний метод, метод розповіді, ілюстративні методи із використанням різних інструментів наочності.

Вивчаючи питання аграрної політики Скоропадського, в учнів розвивається низка компетентностей, зокрема: інформаційні, історичні, просторові, економічні, хронологічні, цифрові, аксіологічні тощо.

Так, наприклад, історична компетентність розвивається за рахунок розгляду цієї теми в контексті історії України; хронологічна - висвітленню хронології подій, пов'язаних із аграрною реформою; економічна – при розгляді економічних прорахунків та результатів аграрної реформи; цифрова – використовуючи гаджети для роботи із документами на уроці, при виконанні домашнього завдання на онлайн-платформі; оцінюючи реалізацію і наслідки наслідків земельної реформи Скоропадського формується аксіологічна компетентність тощо.

Важливим інструментом розвитку критичного мислення на уроках історії є історичні джерела. При вивченні досліджуваної нами теми можна використовувати завдання, орієнтовані на розвиток умінь аналізувати, зіставляти факти, що відображені в історичному джерелі. Це дозволяє розширити, поглибити і систематизувати знання учнів, найбільш ефективно застосувати їх на практиці.

Під час вивчення теми «Українська держава. Гетьманат Павла Скоропадського», формуючи інформаційну компетентність, учням варто зобразити оригінал «Грамоти до всього Українського Народу» (Додаток А), якою Скоропадський оголосив не лише про утворення Української Держави, але

й про початок аграрної реформи як основної своєї обіцянки перед українським народом. Грамота в цьому контексті є важливим історичним документом та першоджерелом, з якого можна багато чого дізнатися при вивченні даної теми. Для кращого сприйняття учнями доречно зачитувати такі рядки із Грамоти:

«...Цією грамотою я оголошую себе Гетьманом усієї України.

Управління Україною буде провадитися через посередництво призначеного мною Кабінету Міністрів і на остаточнім обґрунтуванні нижче долучених до цього законів про тимчасовий державний устрій України.

Центральна і Мала Рада, а також усі земельні комітети з нинішнього дня розпускаються. Всі Міністри і товариші звільняються.

Всі інші урядовці, що працюють у державних Інституціях, зостаються на своїх посадах і повинні продовжувати виконання своїх обов'язків.

У найближчий час буде виданий закон, що установить новий порядок виборів до Українського Сейму...

Права приватної власності – як фундаменту культури і цивілізації, відбудовуються в повній мірі, і всі розпорядження бувшого Українського Уряду, а рівно тимчасового уряду російського, відміняються і касуються. Відбудовується повна свобода по зробленню купчих до купівлі-продажу землі.

Поруч з цим будуть прийняті міри по відчуженню земель по дійсній їх вартості від великих власників, для наділення земельними участками малоземельних хліборобів.

Рівночасно будуть твердо забезпечені права робітничого класу. Особлива увагу буде звернена на поліпшення правового становища і умов праці залізничників, котрі при виключно тяжких умовах ні на один час не кидали своєї відповідальної праці.

В області економічній і фінансовій відбувається повна свобода торгу й відчиняється широкий простір приватного підприємства й ініціативи... 29 квітня 1918 року, м. Київ» (Додаток А).

Вивчаючи джерело, необхідно роздати учням або надіслати в електронному вигляді документ «Грамоти до всього Українського Народу» з

яким вони повинні ознайомитись. Доцільно було б поділити клас на 3 групи (за рядами), кожна з яких отримує завдання та певний час на його вирішення (5 хв).

Завдання до документу:

1 група. Якими аргументами П. Скоропадський обґрунтовує необхідність проголошення себе Гетьманом України?

2 група. Які завдання ставив П. Скоропадський у розбудові державної влади?

3 група. На яких принципах гетьман обіцяв будувати соціально-економічну політику?

Створюючи групи, ми продовжуємо розвивати соціальну компетентність – відчуття колективної та особистої відповідальності за виконану роботу, а також виховуємо толерантне ставлення до думки однокласників, комунікативність.

При роботі з документом можна застосувати метод «Рольова гра», позаяк він є цікавим та привертає чималу увагу учнів. Суть гри полягає у тому, що один із школярів може стати гетьманом на 5 хвилин. Даний метод є актуальним навіть у старших класах на будь-якому етапі уроку. Наприклад, учні в попередньому завданні вже ознайомились з офіційним документом і готові не тільки відповідати на запитання, але й задавати їх. Один з учнів від імені Павла Скоропадського відповідає на питання сучасників (своїх однокласників) щодо змісту аграрної реформи.

До того ж можна ознайомити учнів із уривками «Спогадів» Павла Петровича, котрі б показали його особисте ставлення до впровадження аграрної реформи. Так, аналізуючи погляди Павла Скоропадського щодо основних принципів та передумов аграрної реформи, слід відзначити, що вони формувалися саме під впливом низки факторів. Зокрема, можна звернути уваги на те, що вагомий вплив на погляди гетьмана здійснила столипінська реформа, великим шанувальником якої він був. У підтвердження цьому можна навести приклад його цитати зі «Спогадів»: «Я також прихильник дрібних господарств, особливо в Україні, тому я неодноразово говорив про те, що моїм кінцевим ідеалом успішної України є Україна, вкрита лише дрібними,

високопродуктивними приватними господарствами...» [9, с.211]. Учні, пригадуючи столипінську реформу, можуть порівняти аграрні реформи Скоропадського і Столипіна.

При оцінці своєї політики, в тому числі оцінці аграрної реформи, можна навести такі тези Скоропадського з його «Спогадів»: «...В сфері соціального реформування, я переконаний, що ми на Українській Державі маємо вести демократичну політику, але відмовитись провадити в життя держави крайні соціалістичні гасла, котрі Директорія хоче впроваджувати, що безумовно призведе до панування більшовизму в країні. [10, с.212].

Відтак я вважаю, що моя політика була правильною в тому плані, що я постійно розглядав аграрне питання не лише з економічного погляду, а беручи, в першу чергу, до уваги політичний бік життя країни. З погляду економічного аграрна реформа не витримувала критики, вона просто в даний час була не потрібна. З погляду політичного вона була вкрай необхідна, і тут доводилося керуватися лише державною необхідністю, а не інтересами приватних осіб. Якраз цього землевласники, принаймні їхнє правління, не змогли мені пробачити. Загалом, звертаючись до минулого, можу сказати, що якби так сталося, що мені знову довелося б стати на чолі України, я ні на йоту не змінив би своїх переконань, в тому що є потрібним для України та її народу...» [10, с.213].

Аргументуючи тезу, про те чи дійсно аграрна реформа Гетьманату враховувала інтереси більшості українського селянства, вчитель може посилатись на історичні першоджерела. Для прикладу можна навести зустріч Скоропадського з делегацією хліборобів, на якій гетьман заперечив чутки про те, що землі залишаться у великих землевласників та поміщиків. Слід згадати про те, що Павло Петрович заявляв, що максимум земельного наділу становитиме 25 га на 1 особу, а поміщикам буде надано право продавати землю Державному банку.

Працюючи з документами, учні вдосконалюють навички аналізу історичних джерел і вчаться виділяти головне з них.

При розгляді аграрної політики Гетьманату на уроках історії в школі буде доцільно застосувати матеріали роботи про те як протікає аграрна реформа, як вона реалізовувалася, що її гальмувало тощо. Зокрема, робота дозволить ознайомитись із законодавчим процесом проведення цієї реформи. Можна коротко розглянути суть та основні положення таких законів, як: закон «Про права на врожай 1918 р. на території Української Держави», закон «Про право продажу та купівлі землі поза міськими оселями», «Про Державний земельний банк» [59, с.59] та інші.

Наприклад, знову ж таки поділимо клас на 3 групи, кожна з яких отримує свій документ в друкованому або електронному форматі, має певний час для ознайомлення та описує документ за прикладом, а саме:

- 1) Дайте характеристику подіям, особам, історичним явищам, про які йдеться у документі;
- 2) Виділіть зі змісту найголовніші положення законодавчого акту;
- 3) Зробіть свої висновки щодо змісту документа;
- 4) Якою була доцільність впровадження даного закону;
- 5) Зробіть конспект документа у вигляді (на вибір): тез, плану, окремих цитат, хронологічної таблиці.

Загалом, вказані види діяльності допоможуть розвивати в учнів вміння роботи із законодавчими актами, сприятимуть формуванню аналітичних навичок, покращить обізнаність учнів з особливостями впровадження реформи П.Скоропадським, що дозволить легше визначити основні її недоліки і переваги.

Для ефективнішого засвоєння знань можна надати учням, як приклад, короткий аналіз одного із законів. Таким чином, можна коротко охарактеризувати закон «Про право продажу та купівлі землі поза міськими оселями». Слід зазначити, що цим законом анулювалися усі попередні постанови Тимчасового уряду і постанова Української Народної Республіки про тимчасову заборону купівлі-продажу землі та офіційно дозволялося торгувати нею [59, с.57]. Право продажу землі надавалось кожному власнику сільськогосподарських та лісових маєтностей на місцях без будь-яких

обмежень. Однак, права всіх фізичних і юридичних осіб, крім Державного земельного банку, обмежувалися при купівлі землі. Куплені або прийняті в дар землі не повинні були перевищувати 25 десятин [3, с.145].

Слід згадати і про те, що законом передбачалася повна ліквідація колективного господарювання на території Української Держави. Якщо землю бажали придбати земельні товариства, то їх розмір також обмежувався 25 десятинами на кожного члена товариства, котрі так само протягом наступних двох років зобов'язувалися розмежувати куплену землю на дрібні ділянки між своїми членами. У випадку відмови покупцями в розмежуванні, воно здійснювалося повітовими земельними комісіями, рішення яких вважалися остаточними і оскарженню не підлягали. Інші ж порушення закону, окрім розмежування, могли бути скасованими Генеральним судом [59, с.61].

Розвиваючи просторову компетентність, варто ознайомити учнів із картою Української Держави (Додаток Б). Доцільно запропонувати учням з допомогою карти визначити території, котрі охоплювала Держава гетьмана П. Скоропадського, і вказати регіони, охоплені антигетьманськими повстаннями. На допомогу у виконанні даного завдання учні можуть використати текст, де вказані головні осередки та вимоги і причини повстання УНС проти Гетьманату (Додаток В, Д, Е).

З метою активізації пізнавальної активності учнів доцільним є використання умовно-графічної наочності. Один з видів умовно-графічних наочних засобів – таблиці і схеми, які суттєво полегшують сприйняття тексту.

Використання таблиць та схем під час викладу нового матеріалу, його закріплення і перевірки засвоєних знань, дозволяє учителеві поряд з фактичними знаннями учнів розвивати в них мислення на основі загальних розумових дій і операцій, а це є вміння і навички структурувати, систематизувати, конкретизувати, доводити, робити висновки, пояснювати, класифікувати, аналізувати, синтезувати, порівнювати, узагальнювати.

За допомогою таблиць і схем можна швидко, без зайвих затрат навчального часу організувати самостійну роботу учнів на різних етапах уроку:

під час викладання нового матеріалу, його закріплення, повторення, узагальнення тощо. Головна увага звертається на поєднання розповіді із бесідою та демонстрацією таблиць і схем і на підведення учнів до самостійних висновків.

При вивченні цієї теми учні опрацьовують схему «Вимоги УНС до гетьмана» (Додаток Д), а також можна сформувати таблицю під назвою «Аграрна реформа П. Скоропадського: причини, зміст, наслідки» (Додаток Ж).

Так, до «причин» аграрної реформи Скоропадського можна віднести наступні: провальна політика ЦР у аграрній сфері, проголошення Третього Універсалу, за яким всі господарства більші за 50 десятин ставали державними, впровадження примусової політики соціалізації, незадоволення українськими землевласниками та селянами аграрною політикою ЦР тощо.

У «змісті» реформи можна зазначити про основні напрямки реформи, серед яких: скасування політики соціалізації та проголошення приватної власності на землю, врегулювання претензій на врожаї 1917 року засадження, дозвіл на продаж-купівлю та оренду землі усім селянам, формування Державного земельного банку, призначення земельної ділянки в розмірі 25, яку дозволялося мати кожному землевласнику, поміщики мали продавати свою землю Держбанкові для утворення державного земельного фонду, створення земельних комісій на місцях, котрі регулювали б введення аграрної реформи, створення ліквідаційних земельних комісій для врегулювання конфліктних ситуацій між поміщиками та селянами [38, с.44].

До «наслідків» можна віднести: відновлення приватної власності, формування середнього класу, невирішення аграрного питання в Україні, налаштування поміщиків та великих землевласників проти влади, послаблення становища уряду Гетьманату, загострення аграрної кризи, розгортання масових виступів членства проти влади, що призвело до подальшої повали Гетьманату [38, с.47].

Складання і використання подібної таблиці на уроках з історії сприятиме вивченню цієї теми, дасть можливість учням запам'ятати основні причини,

наслідки та заходи земельної реформи Скоропадського. До того ж це сприятиме покращенню аналітичних вмінь та навичок учнів, розвитку логічної компетентності при визначенні причино-наслідкових зв'язків.

Крім того, як під час уроків, так і самостійно при виконанні домашніх завдань можна широко застосовувати заповнювання учнями таблиць і схем, що звичайно підвищує рівень самостійності учнів. Заповнюючи таблиці учні навчаються порівнювати, пояснювати, аналізувати, узагальнювати та критично оцінювати історичні факти, самостійно мислити. Саме тому, як додаткове або домашнє завдання, учням можна запропонувати заповнити порівняльну таблицю на основі відомих їм вже фактів «Діяльність урядів УЦР та Гетьманату у сфері аграрної політики» (Додаток З).

Крім того, варто залучати учнів до порівняння змісту джерел, зокрема контroversійних, доведення власної думки з опорою (конкретним цитуванням) інформації з історичного джерела. Слід звертати увагу на розвиток в учнів уміння висловлювати і аргументувати власну думку, що допомагає формувати мовленнєву та аксіологічну компетентності.

Доречним при вивченні цієї теми запропонувати учням ознайомитися з оцінкою аграрної політики Павла Скоропадського істориками або очевидцями подій. Слід зазначити, що оцінку Скоропадському в проведенні земельної реформи надають як позитивну, так і негативну. Тому в зошиті школярі малюють дві колонки, де одна буде «+», тобто позитивні, а інша «-» негативні. Завданням учнів буде, ознайомитися із запропонованими вчителем уривками з історичних документів, праць або мемуарів, і розподіляти їх до відповідних колонок (Додаток И).

Наприклад, соціал-демократ, керівник уряду УНР періоду Директорії Ісаак Мазепа називав владу Скоропадського «владою російських реакційних кіл» та «протиукраїнським режимом». А Володимир Винниченко вважав, що Скоропадський прагнув до скасування української державності й реставрації «єдиної неделімої». Член Центральної Ради Микита Шаповал був переконаний, що «Гетьмансько-німецький переворот поставив проти себе дві сили: російсько-

жидівську буржуазію, поміщиків і українських куркулів проти українських селянсько-робітничих мас, або коротше: чуже місто проти українського села» [39, с.41].

Українська історикиня С. Мякота у своїй дисертації, присвяченій аграрній політиці Гетьманату, відзначила, що селянство сприймало П. Скоропадського, як захисника і рятівника від сваволі та насильства, які «проводились в деяких місцях українцями батька Грушевського, які під лозунгом «Земля і воля» довели нещасних хліборобів до повної втрати землі, і, не обмежившись успіхами соціалізації на селі, стали хапати цих, до відчаю доведених хліборобів навіть, в Києві, лише за те тільки, що вони насмілились шукати собі захист» [41].

У свою чергу, Н. Ковальова, при розгляді аграрної політики Скоропадського, зазначає, що Павло Петрович визначився з відновленням права приватної власності ще перед приходом до влади [41]. Також вартий уваги висновок дослідниці про те, що земельною реформою були незадоволені всі, від селянства, котре було незадоволене незначними поступками та відновленням поміщицьких землеволодінь, до інтелігенції, котра вбачала земельні спекуляції у заходах, котрі пропонувала реформа, а великих землевласників не влаштовували надмірні поступки, до яких їх змушувала влада [41].

П. Аршинов в праці «Історії махновського руху (1918-1921)» зазначає: «Грабіж продовольства з України, початий австро-германцями здійснювався за всілякої допомоги уряду Скоропадського, був без кінця краю. Вивозили все: птицю, худобу, яйця, сировину і т.д. – і все це у таких великих розмірах, що з ними не міг впоратись транспорт. Немовби потрапивши на величезні продовольчі склади, що були приречені на пограбування, австрійці й німці завантажували потяг за потягом, сотні, тисячі потягів, і вивозили все до себе» [39, с.40].

Так, можна навести в приклад тезу української дослідниці аграрної політики Гетьманату Г. Телери: «Призначені окупаційні коменданти та гетьманські старости силою відбирали у селян майно, передане їм земельними комітетами відповідно до законодавства Центральної Ради. Поміщики одержали

можливість викликати для захисту своїх маєтків військові команди. Почались езекуції, селян били різками, ув'язнювали і навіть розстрілювали» [61, с.65].

Виконавши завдання, учні мають зробити висновки, щодо прогресивних складових аграрної реформи П.Скоропадського і недоліків аграрних перетворень. У підсумку – учні зможуть дати самостійну оцінку земельної реформи, проведеної П.Скоропадським.

Однією з педагогічних технологій, в основу якої покладено використання навчальних проблем і залучення учнів до активної участі у їх вирішенні є проблемне навчання. Вирішення проблемного завдання можна реалізувати за допомогою методів «Коло ідей» чи «Мозковий штурм». Наприклад: «Чи вдалося П. Скоропадському реалізувати плани щодо вирішення аграрного питання в Українській державі?»

При формуванні аксіологічної, мовленнєвої та логічної компетентностей можна використовувати метод «Займи позицію». Цей метод допоможе організувати обговорення чи дискусію зі спірного питання, надасть можливість висловитися кожному, продемонструвати різні думки з теми, обґрунтувати свою позицію або навіть перейти на іншу в будь-який час, якщо аргументи протилежної сторони були переконливими. Прикладом може слугувати питання наступного характеру: «Ваша оцінка аграрної політики Павла Скоропадського». Слід використовувати дві протилежні думки, які не мають однозначної (правильної) відповіді.

Правила проведення вправи для учнів:

1. Говорити по черзі, не переривати.
2. Одночасно говорить тільки одна людина.
3. Не сперечатися між собою. Наводити нові причини або ідеї.
4. Перейти від одного плакату до іншого можна у будь-який час.
5. Будьте готові пояснити причини зміни своєї позиції.
6. Вислухайте аргументи й ідеї інших.
7. Якщо вас запитують, будьте готові сказати, які аргументи або ідеї вам сподобалися найбільше.

Схожим методом, не менш цікавим, є «Снігова куля». Суть гри полягає в тому, що 1 – й учень класу називає відомий йому факт, чи термін, постать, що стосується теми, і передає естафету далі, наступний учень повинен назвати уже 2 факти, і т.д. За допомогою цієї гри, вчитель зможе проаналізувати як саме учні засвоїли матеріал і як активно готові працювати в кінці уроку, після насиченої роботи.

Критичне мислення є частиною підготовки дітей до життя в суспільстві, що значною мірою впливає на подальший розвиток її логічного, критичного і творчого мислення, здатності чітко та аргументовано формулювати і висловлювати свої судження; критично оцінювати інформацію та її джерела, виокремлювати головне, аналізувати, робити висновки, використовувати отриману інформацію в особистому житті.

Одним із новітніх методів є малювання ментальної карти. Таку карту можна заповнювати на кожному уроці, і на будь-якому етапі уроку. Щоразу доповнюючи її, в учнів може скластися структурований і чіткий «пазл». Таку карту можна заповнювати під час вивчення розділу «Розгортання Української революції. Боротьба за відновлення української державності». Наведемо приклад за нашою темою, коли учні розпочнуть заповнювати на темі «Павло Скоропадський», а закінчать на «Директорії» (Додаток К). Вчителеві варто завжди нагадувати учням основні правила та оновлення в побудові таких карт. Принцип побудови інтелект-карт корисно використовувати на уроках узагальнення. Узагальнення даних по темі відображається на одному зображенні, вся інформація з навчальної теми трансформується в асоціативні зв'язки навчальних понять. Знання та вміння, набуті при складанні карт розуму, опорних конспектів, допомагають під час підготовки презентаційних матеріалів до навчально-дослідних робіт, при підготовці до ДПА/ЗНО з історії України. Рекомендовано використовувати ментальні карти при створенні навчальних, соціальних проектів, веб-квесту. Особливо корисною є діяльність складання ментальної карти у парі або групі. Це задовольняє ту особливість учнів, коли пізнавальний інтерес до навчання спрямований на процес, а не на його зміст.

Переваги використання ментальних карт перед традиційними способами подання та запису інформації на уроках історії:

- активізується навчальна діяльність учнів;
- набувають розвитку інтелектуальні здібності, креативне та критичне мислення;
- розвивається здатність до аналізу, синтезу, вміння роботи висновки, відповідно розвивається логічна компетентність;
- формують творчість, уяву, образне мислення;
- підвищується рівень сформованості комунікативних навичок;
- формуються товариські відносини в роботах у групах – розвиток соціальної компетентності.

Ефективність використання ментальних карт характеризуються високим рівнем мотивації та пізнавального інтересу до вивчення історії, що в свою чергу дозволяє здобувачеві освіти проявити свої знання та навички.

Формуючи критичне мислення, учням пропонується завдання «Діаграма Венна» («Кола Венна»). Діаграма Венна — техніка графічного подання інформації, що допомагає встановити спільні й відмінні ознаки двох (трьох) позицій (творів, героїв, якостей та ін.). Інформацію подають у вигляді щонайменше двох кіл, які накладають одне на одне пропорційно до збігу/відмінностей, виявлених під час обговорення. Зазвичай учитель пропонує порівняти дві теми — нову та вже відому учням. Індивідуально, у парах або групах учні малюють кола, занотовуючи в них необхідний текст. Частина кіл, які збігаються, можна оформити штрихуванням або кольором. Учні усно коментують розбіжності між складеними ними діаграмами.

Під час уроку на тему «Гетьманат П. Скоропадського» діти, пригадуючи розв’язання земельного питання за часів УЦР, створюють кола і порівнюють земельну політику за часів УНР та Української Держави. На наступних уроках, вивчаючи, наприклад, ЗУНР, учні зможуть додати ще одне коло та проаналізувати спільне і відмінне в аграрній політиці УЦР, Гетьманату та ЗУНР.

Для закріплення вивченого матеріалу, можна провести колоквиум на цю тему, доторкнувшись як хронологічних, так і економічних і історичних компетентностей з даної теми. Для прикладу це може бути 5 ключових запитань у вигляді цікавого роздаткового матеріалу. Вчитель роздає таблицю, в якій дві колонки, в першій питання, а в іншій учень повинен дати відповідь. Є завдання де потрібно давати як чітку, так і розгорнуту відповіді (Додаток Л).

На платформі LearningApps.org школярі можуть виконати вправу «Перевірка домашнього завдання. Історія України. Українська держава Павла Скоропадського» протягом 3 хвилин (Додаток М). Тести та завдання на схожих сервісах розвивають цифрову компетентність і є надзвичайно актуальними в наш час. Перелік таких сервісів є досить широким, кожен із них відрізняється своїми перевагами.

Крім того, слід зазначити, що в сучасних умовах повномасштабної війни росії проти України, аграрне питання актуалізувалось ще більше. В першу чергу, через проблеми із посівними на початку весни. Зокрема, через порушену логістику, нестачу оборотних коштів, зростання цін передусім на пальне, неможливість подекуди отримати вже проплачені МТР, небезпекою проведення аграрних робіт, брак персоналу — через мобілізацію, залучення до ТРО або евакуацію тощо. Розглядаючи питання аграрної політики П. Скоропадського, варто згадати про те, що росія створює і використовує сьогodнішню продовольчу кризу і намагається шантажувати не лише Україну, але і весь світ. Сьогodні ми спостерігаємо як рф викрадає українське зерно та цілеспрямовано знищує склади й елеватори, щоб у світі почався дефіцит зерна. Учні на прикладі сучасних подій можуть побачити перші наслідки зменшення і подекуди відсутності аграрних робіт в Україні – зернова криза, голод в Африці, майбутній наплив мігрантів з Африки у Європу.

Загалом учні можуть порівняти проведення аграрних робіт під час повномасштабної війни в Україні з початку 24 лютого 2022 року із запровадженням та реалізацією земельної реформи у 1918 році Гетьманатом при

його зобов'язаннях перед Німецькою та Австро-Угорською імперіях, у складний післяреволюційний період та під час поширення анархістського руху.

Отже, як висновок, слід зазначити, що використання матеріалів дипломної роботи в шкільній історичній освіті дозволить учням краще засвоїти тему аграрної реформи Скоропадського на уроках історії, особливості її запровадження, причини та наслідки як для Гетьманату, так і українського державотворення. Зокрема, ці матеріали можна використовувати як при викладі нового матеріалу, так і при перевірці знань або ж для самосійного опрацювання учнями. При їх застосуванні слід використовувати різні методи наочності, зокрема з використанням ілюстративних матеріалів, запропонованої карти, таблиці та інше.

ВИСНОВКИ

Аграрна реформа Скоропадського – це сукупність заходів, котрі стосувалися реформи земельних відносин, котрі були впроваджені гетьманом Павлом Скоропадським в Українській Державі з кінця квітня 1918 року по листопад 1918 року. Основною метою реформи було повернення приватної власності, введення державного регулювання земельним ринком та подолання анархії на місцях.

Аграрна реформа була одним із основних напрямків політики Гетьманату Скоропадського. Важливими напрямками внутрішньої політики Павла Скоропадського були розбудова власного міцного війська, зміцнення економічної та соціальної сфери, зокрема запровадження власної валюти, розбудова українського культурно-освітнього простору тощо. У своїй зовнішньополітичній діяльності Павло Петрович, окрім налагодження стосунків з окупаційною німецько-австрійською владою, велику увагу приділяв налагодженню зовнішніх відносин з іншими державами та пошуку союзників. Гетьману вдалося відкрити загалом 11 дипломатичних та 50 консульських представництв Української Держави у 20 інших країнах світу. Відповідно на території тогочасної Гетьманщини – 12 дипломатичних і 42 консульських представництв 24 держав.

Говорячи про соціально-економічні та політичні підстави реформування аграрних відносин, слід зазначити, що становище, в якому перебувала Центральна Рада навесні 1918 року мало всі ознаки глибокої політичної та соціально-економічної кризи. Центральна Рада фактично втратила реальний контроль над владою на місцях, що спонукало до виникнення анархії. Через що була зруйнована майже вся торговельно-фінансова система. У важкому становищі також перебувала промисловість, зокрема залізнична та вугільна справа. Так як УНР була аграрною державою, оголошення Центральною Радою політики соціалізації стало ключовим у розвитку кризової ситуації в державі, викликавши незадоволення як у великих землевласників, так і заможних селян.

Невдала аграрна політика Центральної Ради стала причиною погіршення стосунків УНР з австрійсько-німецьким командуванням. Останньому дуже не сподобалося таке господарське життя в Україні. Так як страждала система безперебійного постачання продовольства до своїх держав. Тому, ця ситуація стала сприятливою для державного перевороту Скоропадського, котрий саме завдяки своїм поглядам на земельну політику здобув широку підтримку як українських хліборобів, так і селян. Тому прийшовши до влади одразу ж проголосив про наміри розв'язання аграрної кризи в Україні, зокрема в своїй «Грамоті до всього українського народу» 29 квітня 1918 року він одразу відновив приватну власність на землю.

Впровадження аграрної реформи гетьман тримав під особистим контролем та велику роль приділяв законодавчій базі реформи. Активно велася розробка низки законодавчих актів, які у своїй сукупності мали скласти правову базу кардинальних перетворень у сфері земельних відносин. Серед них можна виділити такі як Закон «Про права на врожай 1918 року на теренах Української Держави», Закон «Про забезпечення цукрових заводів врожаєм буряка 1918 року», тимчасовий Закон «Про право продажу та купівлі землі поза міськими оселями», Закон «Про розмежування черезполосних земель», Закон «Про передачу хліба врожаю 1918 року в розпорядження держави», Закон «Про затвердження статуту Державного Земельного банку», Закон «Про утворення тимчасових ліквідаційних комісій» тощо.

Реалізація аграрної реформи здійснювалась на основі таких принципів: влада зобов'язувалась брати на себе всю відповідальність за проведення аграрної політики та її наслідків, в рахунок державних, церковних, монастирських і частини приватних земель (з повним відшкодуванням їхнім власникам вартості відчужених ділянок) створюється державний земельний фонд; запровадження продажу земельних ділянок малоземельним селянам і козакам; створення дрібних, але економічно міцних господарств; здійснення забезпечення ефективної роботи цукрової промисловості як головного джерела

багатства України; проведення докорінного поліпшення справи дрібного сільськогосподарського кредиту.

В загальному реалізація аграрної політики Гетьманату відбувалася досить важко та повільно. Хоч і видавалися низка законодавчих актів, проте на ділі вони не завжди доводили свою ефективність. Поміщики не бажали йти на зустріч владі, а селянство хотіло як найшвидше отримати землі, через що повставали конфліктні суперечки. Створена восени спеціальна комісія для врегулювання таких конфліктів не справлялася із своєю задачею. Все більше і більше населення залишалось невдоволеним. Концептуальне положення про запровадження права приватної власності, проголошене гетьманом, набуло в сфері земельних відносин потужного прискорення і вилилося в динамічні процеси реставрації поміщицької власності. Більше того, частина законопроектів об'єктивно слугувала поглибленню цих процесів, таким чином, не враховуючи інтереси дрібного селянства.

У своїх «Спогадах», аналізуючи причини провалу політики Гетьманату, Скоропадський сам визнав прорахунки у запровадженні аграрної реформи. Він наголошував, що серед поміщиків були ті, що хотіли не лише до останнього шматка отримати те, що було в них взято або знищено під час настання анархії на місцях, але й хотіли заробити, перебільшуючи суми своїх збитків. Також, з суттєвим запізненням було утворено Державний земельний банк, що і повипливало на його подальшу ефективність. Ключовий вплив на провал реформи було здійснено і окупаційною владою, від якої Українська Держава була залежною. Загалом, вони підтримували ідею проведення земельної реформи в Україні. Водночас, не могли дозволити впровадженню докорінних змін в аграрному секторі, оскільки це в свою чергу могло призвести до сповільнення в отриманні погодженої раніше сировини та збіжжя від Української Держави.

Таким чином, невдала політика Скоропадського в проведенні земельної реформи спонукала до вибуху нових повстань селян, що стало однією з

ключових причин подальшого повалу правління гетьмана Павла Скоропадського.

Розглядаючи аграрну політику часів Української Держави гетьмана П. Скоропадського у контексті шкільної програми, потрібно розуміти, що це вузьке питання під час уроку. Однак не варто оминати розгляд даної проблеми під час опрацювання теми «Українська Держава гетьмана Павла Скоропадського». Учні можуть працювати з історичними джерелами, в яких є згадки про причини та хід аграрної реформи; картою, на котрій можна знайти території охоплені антигетьманським повстанням та визначити чи пов'язані вони із земельним питанням; таблицями, які вони повинні заповнити та детальніше зрозуміти причини, зміст та наслідки аграрної проблеми в Українській Державі; заповнювати ментальну карту, яка допоможе їм узагальнити вивчену інформацію щодо запровадження реформи. Крім того, у дипломній роботі запропоновані такі цікаві методи, як «Рольова гра», «Займи позицію», «Мозковий штурм», які можна використати при вивченні аграрної політики Гетьманату і розвиваючи логічні, мовленнєві, аксіологічні компетенції в учні.

Отже, матеріали дипломної роботи можна використовувати як при викладі нового матеріалу, так і при перевірці знань або ж для самосійного опрацювання учнями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

I. Збірники документів, опубліковані документи

1. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти. Історія в школах України. 2004. № 2. С. 3-4.
2. Конституційні акти України, 1917-1920. Невідомі конституції України, Київ: Філософська і соціологічна думка, 1992, 272 с.
3. Українська держава (квітень—грудень 1918 року). Документи і матеріали. У двох томах.: Р. Пиріг (керівник) та ін.: К., 2015. Т. 1. 790 с.; Т. 2. 412 с
4. Українська революція. Документи 1919-1921. Т. 2. / Ред. Тарас Гунчак. Нью-Йорк, 1984. 478 с.

II. Мемуари

5. Дорошенко Д. Історія України: 1917-1923 рр. Т. 2: Українська Гетьманська Держава. Ужгород, 1932. 427 с.
6. Промова Гетьмана Павла Скоропадського на II. Делегатському З'їзді Української Громади в Берліні 30 серпня 1942 року: Берлін, Союз Гетьманців Державників, 1942. 12 с.
7. Самовидець. Самостійник чи федераліст? Правда про Гетьмана Павла Скоропадського.: Видання Союзу Гетьманців Державників Америки, 1935. 12 с.
8. Скоропадський П. Спогади: К., Філадельфія, 1995. 443с.
9. Скоропадський П. Спогади: Київ—Філадельфія, 1995. С. 282-283.
10. Скоропадський, Павло. Спогади. Кінець 1917—грудень 1918. Переклад з рос. Елеонора Соловей.: Київ, Наш Формат. 2016. 454 с.
11. Скоропадський, Павло. Спогади. Кінець 1917—грудень 1918. Переклад з рос. Надія Світлична: Київ, Темпора. 2019. 756 с.
12. Скоропадська О., Гай-Нижник П. Павло Скоропадський: коротка хроніка життя (1873—1945). Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 — грудень 1918.: Київ; Філадельфія, 1995. С. 35-43.

13. Шаповал М. Велика революція і українська визвольна програма: Прага, 1928. 115 с.

III. Монографії та статті

14. Булгаков Ю. Життя та діяльність Павла Скоропадського в українській історіографії 1991-2011 рр: Логос, 2012. 59 с.

15. Гавриленко О., Логвиненко І. Гетьманський переворот 29 квітня 1918 р.: причини та наслідки. Актуальні проблеми юридичної науки у дослідженнях вчених: науково-практичний збірник. 2000. № 3. С. 2–10.

16. Гай-Нижник П. Павло Скоропадський і Власний Штаб гетьмана всієї України: боротьба за владу державність.: Крок, 2019. 626 с.

17. Горяга О. Павло Скоропадський: людина, політик, патріот. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/14149/%d0%93%d0%be%d1%80%d1%8f%d0%b3%d0%b0%20%d0%9e.%20%d0%92.%20%d0%9f%d0%b0%d0%b2%d0%bb%d0%be%20%d0%a1%d0%ba%d0%be%d1%80%d0%be%d0%bf%d0%b0%d0%b4%d1%81%d1%8c%d0%ba%d0%b8%d0%b9...%d0%bb%d1%8e%d0%b4%d0%b8%d0%bd%d0%b0%2c%20%d0%bf%d0%be%d0%bb%d1%96%d1%82%d0%b8%d0%ba%2c%20%d0%bf%d0%b0%d1%82%d1%80%d1%96%d0%be%d1%82.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення - 01.03.2022).

18. Головченко В. Скоропадський Павло Петрович. Українська дипломатична енциклопедія : К., Знання України, 2004. Т. 2 812 с.

19. Грибенко О. Аграрна реформа уряду П. Скоропадського в контексті аграрної політики на початку ХХ століття. URL: http://dspace.snu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/2559/1/%D0%86%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%87%D0%BD%D1%96%20%D0%B7%D0%B0%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%BA%D0%B8_2006_10.pdf#page=37 (дата звернення – 12.03.2022).

20. Друмов В. Українська Гетьманська Держава 1918 р. у висвітленні зарубіжної історіографії. Останній Гетьман. Ювілейний збірник пам'яті Павла Скоропадського. 1873–1945 рр.: К., Академпрес, 1993. С. 113–120.

21. Кіреєва, В., Морозов, А. Аграрна політика гетьманату П. Скоропадського та Директорії УНР на сторінках «Українського селянина». 2018. URL: <https://ukr-selianyn-ejournal.cdu.edu.ua/article/view/2821/3006> (дата звернення – 30.03.2022).
22. Коновалець Є. Спомини й уваги. Кучабський В., Безручко М., Коновалець Є. Золоті ворота. Історія Січових Стрільців. 1917 – 1919: Львів, Рочестер, 2004. 267 с.
23. Лановик Б., Матейко Р., Матисякевич З. Історія України. Навчальний посібник: за ред. Б. Д. Лановика.: К., Товариство «Знання», КОО, 1999. 574 с.
24. Малик Я. Земельне питання в Українській Гетьманській Державі. Останній Гетьман. Ювілейний збірник пам'яті П. Скоропадського. 1873–1945 рр.: Київ, Академпрес, 1993. С. 97–106.
25. Національна та історична пам'ять: Зб. наук. праць.: НЗ5 ДП «НВЦ «Пріоритети», 2013. 310 с.
26. Осташко Т. Павло Скоропадський – лідер Українського гетьманського руху. URL: <http://history.org.ua/JournALL/journal/2008/4/8.pdf> (дата звернення – 13.02. 2022).
27. Павло Скоропадський та його державотворча діяльність : зб. матеріалів наук.-метод. круглого столу: Одеса, Національний університет «Одеська юридична академія», 2020. 78 с. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/13802> (дата звернення - 23.03.2022).
28. Папакін Г. Скоропадський Павло Петрович. Енциклопедія історії України: редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.: К., Наукова думка, 2012. Т. 9 : Прил. С. 614. 944 с.
29. Пиріг Р. Скоропадський Павло Петрович. Політична енциклопедія: редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін.: Парламентське видавництво, 2011. 667 с.
30. Пітик Г. Земельна політика й аграрне законодавство Української держави П. Скоропадського. URL:

https://shron1.chtyvo.org.ua/Pityk_Hryhorii/Zemelna_polityka_i_ahrarne_zakonodavstvo_Ukrainskoi_derzhavy_P_Skoropadskoho.pdf (дата звернення – 30.03.2022).

31. Проданюк Ф. Питання про внутрішню політику держави Павла Скоропадського. URL:

https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/4536/1/20170206_505.pdf (дата звернення – 03.03.2022).

32. Радченко Л. Сучасна історіографія національно-демократичної революції в Україні 1917–1920 рр.: Х., Око, 1996. 120 с.

33. Реєнт О. Павло Скоропадський.: К., Альтернативи, 2003. 304 с.

34. Реєнт О. Павло Скоропадський на чолі Української держави. Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. 2003. №10. С. 144.

35. Рум'янцев В. Павло Скоропадський в українському державотворенні (до 140-річчя з дня народження). Вісник Академії правових наук України. 2013. № 1. С. 34-43.

36. Селянський рух опору аграрній політиці гетьмана П. Скоропадського та окупаційній владі на Чернігівщині. Сіверянський літопис. 2009. № 5. С. 18-31.

37. Сердюченко Т. Аграрна реформа уряду П. Скоропадського (квітень – грудень 1918 р.). Збірник наукових праць. Серія : "Історія та географія". 2011. Вип. 42. С. 49-52.

38. Тараненко, О. Аграрна політика П. Скоропадського у висвітленні зарубіжної україністики повоєнного періоду. Український селянин. 2008. № 11. С. 34-37. URL: <http://eprints.cdu.edu.ua/2846/> (дата звернення – 23.04.2022).

39. Тараненко, О. Історіографія аграрної політики П. Скоропадського: стан наукового вивчення та періодизація. Український селянин: збірник наукових праць. 2010. № 12. С. 39-44 URL: <http://eprints.cdu.edu.ua/3006/> (дата звернення – 22.03.2022).

40. Тараненко О. Аграрна політика П. Скоропадського у контексті вивчення радянською історіографією історії революції та громадянської війни (1930-ті – перша половина 1950-х рр.). URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&I

[MAGE FILE DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nzvdpu_ist_2010_18_70.pdf](#) (дата звернення - 01.03.2022).

41. Тимченко Р. Висвітлення аграрної політики гетьманату П. Скоропадського в сучасних дисертаційних дослідженнях. URL: <http://dspace.nbuiv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/104868/23-Tymchenko.pdf?sequence> (дата звернення – 30.03.2022).

42. Український інститут національної пам'яті. Матеріали. URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyi-materialy/vchytelyam/metodychni-rekomendaciyi/derzhava-ua-getmanat-pavla-skoropadskogo> (дата звернення - 01.05.2022).

43. Федюшин О. Украинская революция. 1917–1918.: М, 2007. 333 с.

44. Центральний державний архів зарубіжної україніки. Матеріали. URL: <https://tsdazu.archives.gov.ua/archives/3728> (дата звернення - 01.02.2022).

IV. Методична література

45. Баханов К. Традиції та інновації в навчанні історії в школі. Дидактичний словн.-довід.: Запоріжжя, Просвіта, 2002. 108 с.

46. Вороліс М. Г. Методика викладання історії в середній загальноосвітній школі. М. Г. Вороліс. Вінниця: ВДПУ, 2005. 100 с.

47. Дубінський В. Методика викладання історії в школі: навчально-методичний посібник для організації самостійної роботи студентів історичного факультету. 2-е вид., виправлене і доповнене: Кам'янець-Подільський, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2019. 86 с.

48. Кравчук Т. Організація перевірки рівня навчальних досягнень учнів з історії. Історія України. 2006. № 3.С, 451

49. Наволокова Н. Енциклопедія педагогічних технологій та інновацій: Харків, 2009. 176 с.

50. Пометун О. Методика навчання історії в школі: К., Генеза, 2006. 328 с.

V. Автореферати і дисертації

51. Бавинко О. Політична опозиція гетьманатові П. Скоропадського (квітень–грудень 1918р.): автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02. К., 2007. 16 с.
52. Булгаков Ю. Життя та діяльність Павла Скоропадського: українська історіографія 1991-2011 рр.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06. К., 2011. 231 с.
53. Гнатюк С. Внутрішня політика Гетьманату П. Скоропадського (1918 р.): українська історіографія проблеми: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06. К., 2002. С. 112-116.
54. Грибоедов С. Українська держава гетьмана П. Скоропадського: історіографічне дослідження: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06. К., 2001. 70 с.
55. Земзюліна Н. Селянське питання в Україні 1917–1918 рр. (історіографія проблеми): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06.: К., 1998. С. 13–14.
56. Ковальова Н. Аграрна політика українських національних урядів (1917–1921 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01: Дніпропетровськ, 1999. 108 с.
57. Малиновський Б. Аграрна політика Австро-Угорщини та Німеччини в Україні, 1918 р.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02. Дн-ськ, 2001. 250 с.
58. Мякота С. Економічна політика уряду Української Держави (травень–грудень 1918 р.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01.: К., 1997. 134 с.
59. Пітик Г. Селянське питання в політиці Української держави, Директорії УНР, Раднаркому УСРР (квітень 1918 – серпень 1919 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. К., 2008. 220 с.
60. Терела Г. Аграрна політика Української Держави П. Скоропадського: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Полтава, 2000. 32 с.
61. Терела Г. Аграрна політика Української держави П. Скоропадського: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Полтава, 2000. 107 с.
62. Терно С. Дидактика історії чи методика навчання історії? Історія в школах України. 2004. № 6. С 25-26.

ДОДАТКИ

Додаток А

«Грамота до Всього Українського Народу»

Джерело URL: <https://gazeta.ua/articles/history/na-yakih-pidstavah-ukrayina-progosila-nezalezhnist-dobirka-dokumentiv/1046002>

Карта Української держави Павла Скоропадського 1918 р.

Джерело URL:

<https://history.sumy.ua/maps-and-plans/389->

<kartaukrajinskojiderzhavapavlaskoropadskogo1918r.html>

Витяг із Статуту Українського національного союзу

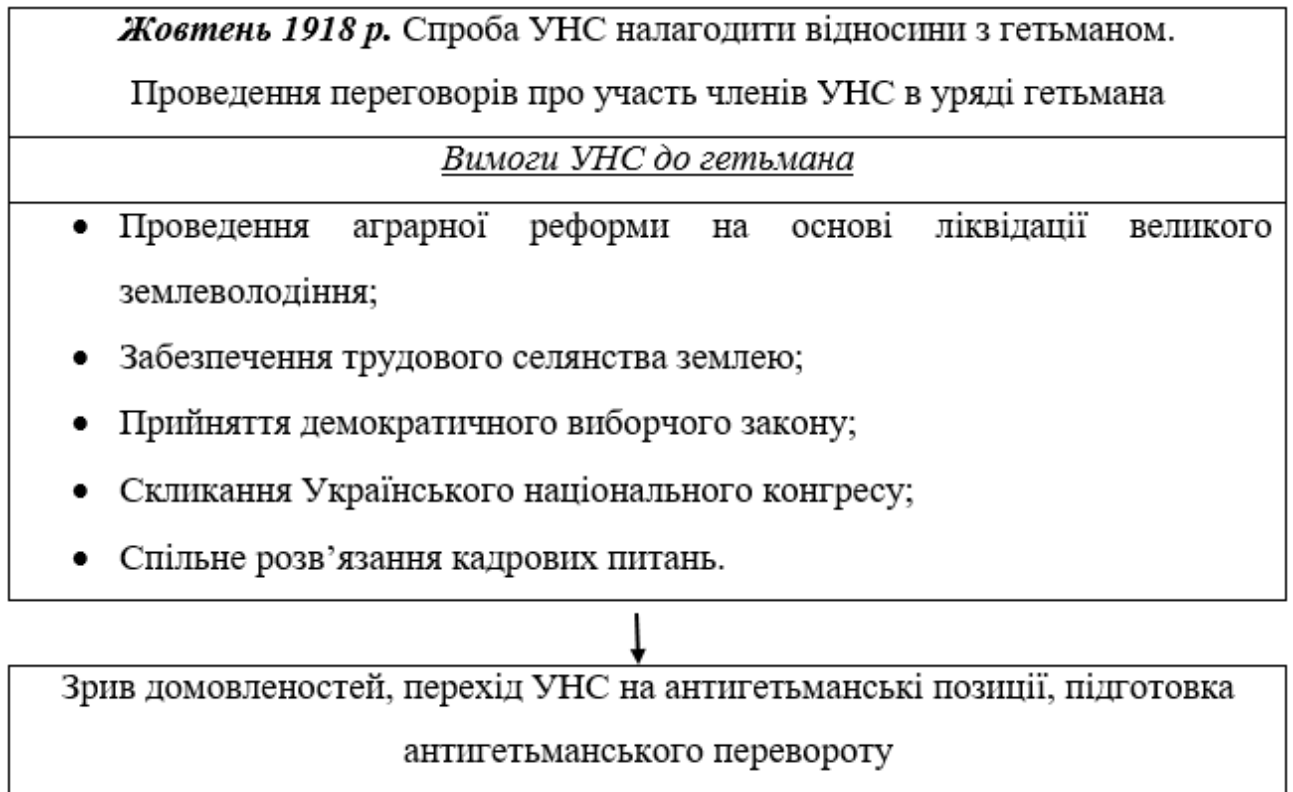
1. Мета Союзу:

- а) утворення міцної самостійної Української держави;
- б) боротьба за законну владу на Україні, відповідальну перед парламентом;
- в) боротьба за демократичний виборчий закон у всі установи ...;
- г) оборона прав українського народу і Української держави в міжнародній сфері

Джерело URL: <https://histua.com/knigi/problemy-vyvchennia-ukrainskoi-revoliutsii/ukrainskij-nacionalnij-sojuz-i-organizacija-proti>

Додаток Д

Вимоги УНС до гетьмана

Джерело URL: <https://histua.com/knigi/problemy-vyvchennia-ukrainskoi-revoliutsii/ukrainskij-nacionalnij-sojuz-i-organizacija-proti>

Додаток Е

Українській Державі під орудою Павла Скоропадського вдалося забезпечити стабілізацію економічного життя, сформувати дієздатний чиновницький апарат, досягти певних успіхів у зовнішній політиці. Однак порівняно вузька соціальна база Гетьманату, тобто однобічна орієнтація на заможні верстви населення, відштовхнула від нього селянство, національну інтелігенцію, робітників. Окрім того, опора на німецьку військову адміністрацію не виправдала сподівань П. Скоропадського, бо Німеччина програвала війну, й на її території зріла революція.

Особливе незадоволення проявляло селянство, котре підтримувало лозунг «Земля — селянам!», який поширювали і лідери УЦР, і більшовики, і вже встигло частково реалізувати його за перебування при владі цих політичних режимів. Як наслідок, виник повстанський рух. Селяни воювали за свої інтереси, землю, проти будь-якої влади, яка приходила у село і намагалася повернути податки і централізоване управління. Одночасно вони боролись із німецько-австрійськими військами, котрі, намагаючись забезпечити поставки продовольства до своїх країн, вилучали його у селах. Повстанський рух був переважно стихійним. Його ідеологія і мета зазвичай відображались у заявах, наказах, зверненнях керівників-отаманів до жителів України, окремих повітів чи округ. Основною організаційною формою руху були місцеві групи, загони, які здебільшого охороняли свій населений пункт або найближчі околиці, спираючись на прихильне до них населення.

Улітку 1918 р. розпочалися селянські повстання у Звенигородському і Таращанському повітах на Київщині. Під тиском урядових військ селянські загони частково вдалися до партизанської боротьби на Київщині, а частково, переправившись через Дніпро, з боями пройшли Лівобережну Україну і зупинились у «нейтральній зоні» (територія по лінії Сураж-Унеча-Стародуб-Новгород-Сіверський-Глухів-Рильськ-Суджа-Куп'янськ), на якій, згідно з умовами Берестейського (Брестського) миру, не могли розташовуватися

більшовицькі й німецькі війська. Селянським повстанням на Чернігівщині, спрямованим проти німецько-австрійських військ, керував штаб на чолі з підполковником російської армії Миколою Кропив'янським. На Катеринославщині й у Північній Таврії селянські протести набрали виразного анархістського забарвлення. Вони розпочалися з Гуляйполя Олександрівського повіту Катеринославської губернії під орудою Нестора Махна, який себе й своїх соратників називав анархістами-комуністами. Основною формою влади махновці вважали ради, підконтрольні місцевій людності, яка визначатиме їхню політику без будь-якого впливу центру. Після бою в Дібрівському лісі, де Н. Махно проявив особисту хоробрість та риси керівника, які дали загоні змогу вийти з оточення, повстанці нарекли його «батьком». Цим повстанським титулом він пишався і часто підписувався так під публічними документами. 16 жовтня 1918 року махновці захопили Гуляйполе. Регулярні війська, кинуті проти них, не змогли ефективно боротись із повстанцями, позаяк ті уникали боїв з переважаючими силами, завдаючи дошкульних ударів дрібним з'єднанням. До кінця 1918 р. Н. Махно об'єднав більшість повстанських загонів. Вони стали значною військовою силою, на яку влада та німецько-австрійське командування змушені були серйозно зважати.

Джерело: підручник з Історії України. 10 клас. Бурнейко І. О. С. 76-77

Додаток Ж

Аграрна реформа П. Скоропадського: причини, зміст, наслідки

Аграрна реформа П. Скоропадського: причини, зміст, наслідки		
Причини запровадження реформи	Зміст реформи	Наслідки реформи
<ul style="list-style-type: none"> • Провальна політика УЦР у аграрній сфері; • Впровадження примусової політики соціалізації; • Проголошення Третього Універсалу, за яким всі господарства більші за 50 десятин ставали державними; • Незадоволення українськими землевласниками та селянами аграрною політикою ЦР. 	<ul style="list-style-type: none"> • Скасування політики соціалізації та проголошення приватної власності на землю; • Врегулювання претензій на врожаї 1917 засадження; • Дозвіл на продаж-купівлю та оренду землі усім селянам; • Формування Державного земельного банку; • Не більше 25 десятин земельної ділянки дозволялося мати кожному землевласнику; • Поміщики мали продавати свою землю Держбанкові для утворення державного земельного фонду; • Створення земельних комісій на місцях, котрі регулювали б введення аграрної реформи; • Створення ліквідаційних земельних комісій для врегулювання конфліктних ситуацій між поміщиками та селянами. 	<ul style="list-style-type: none"> • Відновлення приватної власності; • Формування середнього класу; • Невирішення аграрного питання в Україні; • Налаштування поміщиків та великих землевласників проти влади; • Послаблення становища уряду Гетьманату; • Загострення аграрної кризи; • Розгортання масових виступів членства проти влади, що призвело до подальшої повали Гетьманату.

Додаток 3

«Діяльність урядів УЦР та Гетьманату у сфері аграрної політики»

Аграрна політика	Дії УЦР	Дії Гетьманату
Спільні кроки		
Відмінні кроки		

Джерело: власна методична розробка

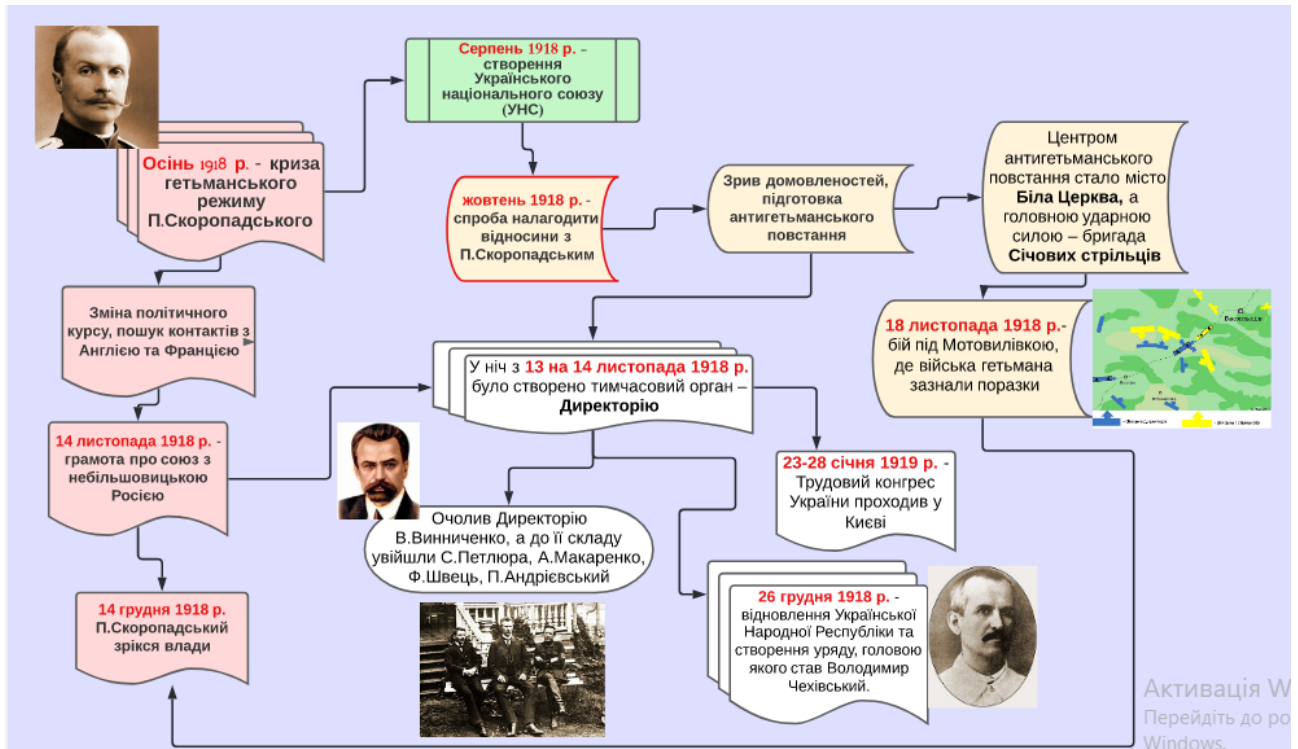
Додаток И**Оцінка аграрної політики Павла Скоропадського в історіографії**

«+» (автор)	«-» (автор)

Джерело: власна методична розробка

Ментальна карта

Джерело URL: https://lucid.app/lucidchart/adf8798e-eff8-4532-9e62-a44f1f0bfbbf/edit?invitationId=inv_581f33af-e524-437f-b0b4-5510cbbd46e6&page=0_0#

Роздатковий матеріал на колоквіум

1. Вкажіть межі існування Української Держави та ключові дати в аграрній реформі.

- *Відповідь учня*
- ...

2. Проаналізуйте економічне становище УНР та Української Держави, зробіть порівняльний аналіз.

3. Покажіть на карті губернії, в яких почалися перші повстання проти політики Скоропадського.

4. Вкажіть зовнішньополітичні умови, при яких існував Гетьманат.

5. Наслідки земельної реформи Скоропадського для України.

Джерело: власна методична розробка

Додаток М

Qr-код призначений для сканування учнями до платформи
LearningApps.org

План-конспект з предмета «Історія України»

Урок__

10 клас

Дата __. __. __р.

Тема: "Аграрна політика Української Держави гетьмана П. Скоропадського".

Мета:

навчальна:

- визначати причини аграрної реформи гетьмана П. Скоропадського; / *логічна*
- ознайомити учнів з реалізацією земельної реформи в Українській Державі; / *інформаційна*
- охарактеризувати основні законодавчі акти, які стосувалися аграрної політики Гетьманату; / *логічна*
- сформувати в учнів уявлення про аграрну політику Української держави; / *інформаційна*
- визначити наслідки аграрної реформи П. Скоропадського / *логічна*

розвивальна:

- закріпити знання учнів, набуті під час вивчення навчального матеріалу (на основі письмової роботи, під час роботи із картою); / *логічна, просторова*
- удосконалювати навички роботи з історичними джерелами, виділяти головне із них («Грамоти до всього українського народу»); / *інформаційна*
- розвивати вміння орієнтуватися в хронології події, пов'язаних із аграрною реформою; / *хронологічна*
- формувати вміння оцінювати діяльність історичних осіб (на прикладі впровадження аграрної реформи П. Скоропадським, метод «Займи позицію»); / *аксіологічна*
- розвивати вміння порівнювати вирішення аграрної проблеми за часів УЦР та Гетьманату (на прикладі складання таблиці «Діяльність урядів УЦР та Гетьманату у сфері аграрної політики»); / *логічна*
- продовжити розвивати вміння роботи з історичною картою, показуючи на карті території, охоплені антигетьманським повстанням; / *просторова*
- систематизувати вивчений матеріал у таблиці (складання під час уроку таблиці «Аграрна реформа П. Скоропадського: причини, зміст, наслідки»); / *логічна*

- розвивати вміння правильно узагальнювати інформацію та робити висновки / *логічна*

виховна:

- виховувати дисципліну, звичку до систематичної розумової праці; / *особиста*
- виховувати прагнення до самовдосконалення та саморозвитку; / *особиста*
- виховувати вміння працювати в колективі (під час роботи з історичними джерелами «Грамоти до всього українського народу»); / *соціальна, особиста*
- формувати комунікативну компетентність шляхом усних відповідей, міркувань (метод «Мозковий штурм», рольова гра); / *мовленнєва*
- формувати інтерес до історії на основі історичних подій (запровадження аграрної реформи, створення Державного земельного банку); / *громадянська*
- виховувати повагу до історичного минулого народу; / *громадянська, особиста*
- викликати почуття відповідальності за збереження української державності; / *громадянська, особиста*
- виховувати шанобливе ставлення до громадсько-політичних діячів минулого (П. Скоропадського) / *громадянська*

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: підручник «Історії України (профільний рівень): підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти / В. С. Власов, С.В. Кульчицький. - Київ : Літера ЛТД, 2018. – 304 с.», таблиці, схеми, карта, історичні джерела.

Основні дати: **29 квітня 1918 р.** – прихід до влади П. Скоропадського, видання «Грамоти до всього українського народу».

14 травня 1918 р. – створення Державного земельного банку.

Основні терміни: Українська держава, аграрна реформа.

Основні історичні постаті: П. Скоропадський.

ПЛАН

1. Причини аграрної реформи.
2. Впровадження та хід земельної реформи.
3. Наслідки аграрної політики Гетьманату.

Хід уроку

Доза часу	Етап уроку	Навчально-виховна діяльність вчителя	Навчально-виховна діяльність учня	Примітки
3 хв	Організаційний етап	<ul style="list-style-type: none"> Привітання з учнями. Перевірка присутніх. Емоційне налаштування. <p>Давайте розпочнемо урок із взаємної усмішки та побажання хорошого настрою один одному.</p>		
7 хв	Перевірка домашнього завдання		<p>Письмова робота</p> <p>1. Що зробила УЦР для формування українського війська? (Андрусяк)</p> <p>2. Якими були причини швидкого усунення УЦР від влади (не менше 5 пунктів)? (Горганюк)</p> <p>Карта</p> <p>3. Якими були кордони УНР відповідно до Третього Універсалу УЦР за умовами Брестського мирного договору? (Дубровна)</p> <p>4. Порівняйте терени автономної України згідно з «Інструкцією Тимчасового уряду» від 17 (4) серпня 1917 р., УНР відповідно до Третього Універсалу УЦР за умовами Брестського мирного договору (Григоряк).</p> <p>Усна відповідь</p> <p>5. Коли було укладено Брест-Литовський мирний договір? (Гайнюк)</p> <p>6. Коли відбувся гетьманський переворот? (Мельник)</p> <p>Дошка</p> <p>7. Складання таблиці «Здобутки і прорахунки Української революції за часів Української</p>	<p><i>логічна</i></p> <p><i>логічна</i></p> <p><i>просторова</i></p> <p><i>просторова</i></p> <p><i>хронологічна</i></p> <p><i>хронологічна</i></p> <p><i>логічна</i></p>

3 хв	Етап мотивації	- Сьогодні ми розглянемо аграрну політику Гетьманату П. Скоропадського, а також визначимо причини, хід та наслідки аграрних перетворень в Українській Державі. / <i>інформаційна</i>	<p>Центральної Ради (УЦР)» (Клюс).</p> <p>- Робота з візуальними джерелами</p> <p>Метод «Мікрофон»</p> <p>- Назвіть місце, дату і причину події, зображеної на світлині (Київ, Софіївська площа; 29 квітня 1918 р.; проголошення Гетьманату на чолі з П. Скоропадським)</p> 	<i>просторова, хронологічна, логічна</i>
2 хв	Актуалізація опорних знань		<p>1. Яку епоху ми зараз вивчаємо? (Матійчин)</p> <p>2. Які характерні риси цієї епохи? (Шопа)</p> <p>3. Вправа «Асоціативний куш» (всі учні):</p> <p>- З чим у вас асоціюється поняття «реформа»:</p> <p style="text-align: center;">Реформа</p>	<i>хронологічна логічна логічна</i>
20 хв	Етап вивчення нового матеріалу	<p>1.</p> <p>- 29 квітня в найбільшій столичній залі - у двоповерховому кінному цирку (нині на цьому місці - кінотеатр «Україна») зібралось майже 8 тис. делегатів Всеукраїнського хліборобського</p>	<p>Робота з історичним джерелом і підручником ст. 95-96:</p> <p>Грамота до всього українського народу</p> <p>«...Цією грамотою я оголошую себе</p>	<i>інформаційна</i>

		<p>конгресу. Коли в ложі з'явився П. Скоропадський, залунали вигуки «Хай живе гетьман!». Скоропадський, якого головуєчий запросив у президію, подякував присутнім за довірену йому владу. На цьому процедура виборів закінчилася. Зважаючи на лояльне ставлення німецького командування, прибічники гетьмана в ніч на 30 квітня захопили державні установи. / <i>інформаційна, хронологічна</i></p> <p>- У виданому після перевороту універсалі - «Грамоті до всього українського народу» - засвідчено курс внутрішньої політики уряду гетьмана П. Скоропадського. / <i>інформаційна</i></p> <p>- У спадщину від Центральної Ради гетьман Скоропадський отримав селянство, котре чекало на безкоштовну передачу землі поміщиків та ліквідацію їх господарств, велику кількість анархічних рухів на місцях, які не бажали віддавати свої землі та продовольства, а також нестабільну торговельно-промислову та аграрну системи. / <i>інформаційна</i></p> <p>- Причинами проведення аграрної реформи були:</p> <ul style="list-style-type: none"> • провальна політика ЦР у аграрній сфері, • проголошення Третього Універсалу, за яким всі господарства більші за 50 десятин ставали державними, • впровадження примусової політики соціалізації, незадоволення українськими землевласниками та селянами аграрною 	<p><i>Гетьманом усієї України. Управління Україною буде провадитися через посередництво призначеного мною Кабінету Міністрів і на остаточнім обґрунтуванні нижче долучених до цього законів про тимчасовий державний устрій України. Центральна і Мала Рада, а також усі земельні комітети з нинішнього дня розпускаються. Всі Міністри і товариші звільняються. Всі інші урядовці, що працюють у державних Інституціях, зістаються на своїх посадах і повинні продовжувати виконання своїх обов'язків.</i></p> <p><i>У найближчий час буде виданий закон, що установить новий порядок виборів до Українського Сейму...</i></p> <p><i>Права приватної власності – як фундаменту культури і цивілізації, відбудовуються в повній мірі, і всі розпорядження бувшого Українського Уряду, а рівно тимчасового уряду російського, відмінюються і касуються. Відбудовується повна свобода по зробленню купчих до купівлі-продажу землі.</i></p> <p><i>Поруч з цим будуть прийняті міри по відчуженню земель по дійсній їх вартості від великих власників, для наділення земельними участками малоземельних хліборобі.</i></p> <p><i>Рівночасно будуть твердо забезпечені права робітничого класу. Особлива увагу буде звернена на поліпшення правового становища і умов праці залізничників, котрі при виключно тяжких умовах ні на один час не кидали своєї відповідальної праці.</i></p>	
--	--	--	--	--

		<p>політикою ЦР. / <i>інформаційна</i></p> <p>- Вирішення аграрного питання стало ключовим для Гетьманату, адже саме невдала політика УЦР в цій сфері призвела до приходу Скоропадського до влади. / <i>інформаційна</i></p> <p>- Потрібно відзначити, що гетьман Скоропадський розв'язання аграрної проблеми вважав своїм особистим обов'язком. Тому у своїх «Спогадах» він часто згадував про це і розповідав:</p> <p><i>«Я також прихильник дрібних господарств, особливо в Україні, тому я неодноразово говорив про те, що моїм кінцевим ідеалом успішної України є Україна, вкрита лише дрібними, високопродуктивними приватними господарствами...»</i></p> <p><i>«Я вважаю, що моя політика була правильною в тому плані, що я постійно розглядав аграрне питання не лише з економічного погляду, а беручи, в першу чергу, до уваги політичний бік життя країни. З погляду економічного аграрна реформа не витримувала критики, вона просто в даний час була не потрібна. З погляду політичного вона була вкрай необхідна, і тут доводилося керуватися лише державною необхідністю, а не інтересами приватних осіб. Якраз цього землевласники, принаймні їхнє правління, не змогли мені пробачити. Загалом, звертаючись до минулого, можу сказати, що якби так сталося, що мені знову довелося б</i></p>	<p><i>В області економічній і фінансовій відбувається повна свобода торгу й відчиняється широкий простір приватного підприємства й ініціативи... 29 квітня 1918 року, м. Київ».</i></p> <p>Робота в групах (ділимо клас на 3 групи по рядах)</p> <p>Завдання:</p> <p>1 група. Якими аргументами П. Скоропадський обґрунтовує необхідність проголошення себе Гетьманом України?</p> <p>2 група. Які завдання ставив П. Скоропадський у розбудові державної влади?</p> <p>3 група. На яких принципах гетьман обіцяв будувати соціально-економічну політику?</p> <p>Робота із таблицею:</p> <p>- створення таблиці «Аграрна реформа П. Скоропадського: причини, зміст, наслідки». Учні записують «причини» аграрної реформи.</p> <p>Рольова гра (Інтерв'ю з історичним героєм) - після ознайомлення з уривками «Спогадів» П. Скоропадського учні можуть задати питання гетьману, яким стає один із дітей (Родим'юк).</p> <p>Питання до історичного героя:</p> <p>- Чому ви вважаєте, що для успішної України важливою обставиною є існування дрібних розвинених, продуктивних приватних господарств? (Олінкевич)</p> <p>- Чому ви заважилися провести земельну</p>	<p><i>логічна</i></p> <p><i>логічна</i></p> <p><i>логічна</i></p> <p><i>логічна</i></p> <p><i>логічна</i></p> <p><i>інформаційна, логічна</i></p> <p><i>логічна</i></p> <p><i>логічна</i></p>
--	--	--	---	---

		<p><i>стати на чолі України, я ні на йоту не змінив би своїх переконань, в тому що є потрібним для України та її народу...»</i></p> <p><i>«...В сфері соціального реформування, я переконаний, що ми на Українській Державі маємо вести демократичну політику, але відмовитись провадити в життя держави крайні соціалістичні гасла, котрі Директорія хоче впроваджувати, що безумовно призведе до панування більшовизму в країні». / інформаційна, аксіологічна</i></p> <p style="text-align: center;">2.</p> <p>- Головні положення проекту аграрної реформи Скоропадського сформувалися на базі тези про те, що в Україні повний продаж землі без державного контролю недопустимий, бо призведе до масштабної ліквідації середнього землеволодіння та різного роду спекуляцій землею в межах торгів землею іноземним власникам. / інформаційна</p> <p>- Аграрна політика Української Держави здійснювалась на основі таких принципів:</p> <ul style="list-style-type: none"> • влада зобов'язувалась брати на себе всю відповідальність за проведення земельної політики та її наслідків; • створюється Державний земельний фонд за рахунок державних, монастирських, церковних, а також фрагментів приватних земель (з повним покриттям 	<p>реформу, усвідомлюючи, що з економічного погляду, вона не витримувала критики? (Щербан)</p> <p>- Чому для вас неприйнятні соціалістичні гасла у сфері поземельних відносин? (Костецька)</p> <p>Робота в групах</p> <p>Ділимо клас на 3 групи (по рядах), кожна з яких отримує свій документ (закон «Про права на врожай 1918 р. на території Української Держави», закон «Про право продажу та купівлі землі поза міськими оселями», «Про Державний земельний банк») в друкованому або електронному форматі, має певний час для ознайомлення та описує документ за прикладом, а саме:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) Дайте характеристику подіям, особам, історичним явищам, про які йдеться у документі; 2) Виділіть зі змісту найголовніші положення законодавчого акту; 3) Зробіть свої висновки щодо змісту документа; 4) Якою була доцільність впровадження даного 	<p style="text-align: center;"><i>логічна</i></p> <p style="text-align: center;"><i>соціологічна, цифрова, інформаційна</i></p>
--	--	--	--	---

		<p>витрат відчужених наділів господарям);</p> <ul style="list-style-type: none"> • запровадження продажу земельних ділянок малоземельним селянам і козакам; • створення дрібних, але економічно міцних господарств; • забезпечення реалізації продуктивної роботи цукрової промисловості як ключового джерела багатства країни; • проведення докорінного вдосконалення роботи дрібного сільськогосподарського кредиту. / <i>інформаційна, хронологічна</i> <p>- Важливим елементом запровадження земельної реформи був Державний земельний банк, створений 14 травня 1918 року. У серпні було затверджено Статут Державного земельного банку, котрий регулював його повноваження. / <i>інформаційна, хронологічна</i></p> <p>- Аграрне законодавство розроблялося профільним Міністерством з земельних питань та виносилось на обговорення та ухвалення на засіданнях Ради Міністрів. Після погодження з Радою Міністрів, закони передавалися на затвердження Гетьману Скоропадському. / <i>інформаційна</i></p> <p>- Було ухвалено низку законів, котрі стосувалися вирішення земельного питання, серед яких: закон «Про право продажу та купівлі землі поза міськими оселями», закон «Про утворення земельних комісій», закон «Про затвердження</p>	<p>закону;</p> <p>5) Зробіть конспект документа у вигляді (на вибір): тез, плану, окремих цитат, хронологічної таблиці.</p> <p>- Чи відповідала аграрна політика уряду інтересам більшості селянства? Чому? (Пелешишин)</p> <p>Робота з таблицею «Аграрна реформа П. Скоропадського: причини, зміст, наслідки», учні заповнюють колонку «зміст»:</p> <ul style="list-style-type: none"> • скасування політики соціалізації та проголошення приватної власності на землю, • врегулювання претензій на врожаї 1917 року засадження, • дозвіл на продаж-купівлю та оренду землі усім селянам, формування Державного земельного банку, • призначення земельної ділянки в розмірі 25, яку дозволялося мати кожному землевласнику, • поміщики мали продавати свою землю Держбанкові для утворення державного земельного фонду, • створення земельних комісій на місцях, котрі регулювали б введення аграрної реформи, • створення ліквідаційних земельних комісій для врегулювання конфліктних ситуацій між поміщиками та селянами. 	<p><i>логічна</i></p> <p><i>логічна, інформаційна</i></p>
--	--	---	---	---

		<p>статуту Державного Земельного банку», закон «Про утворення тимчасових ліквідаційних комісій» та інші. Цими та іншими нормативно-правовими актами регулювалася кожна складова аграрної реформи Скоропадського. / <i>інформаційна</i></p> <p>- За законом від 8 червня 1918 р. приватне землеволодіння обмежувалося 25 десятинами на одну особу. Поміщики могли продавати землю Державному земельному банку, а той, своєю чергою, мав організувати продаж землі селянам у розмірах, достатніх для збільшення їхнього землекористування. Селяни надали можливість купувати землю на виплат. / <i>інформаційна, хронологічна</i></p> <p>- До здійснення аграрної реформи поміщики залишалися власниками своїх маєтків, що неабияк дратувало селян. Ліквідацію земельних комітетів і потребу продавати свою продукцію гетьманській адміністрації, яка мала зобов'язання перед окупаційними державами щодо поставок, селянство сприйняло вкрай негативно. / <i>інформаційна</i></p> <p style="text-align: center;">3.</p> <p>- Реалізація аграрної політики Гетьманату відбувалася досить важко та повільно. Хоч і видавалися низка законодавчих актів, проте на ділі вони не завжди доводили свою ефективність. / <i>інформаційна</i></p>	<p>Робота з картою</p> <p>- Визначити території, котрі охоплювала Держава гетьмана П.Скоропадського, і вказати регіони, охоплені антигетьманськими повстаннями (Побігун).</p>	<p><i>просторова</i></p>
--	--	--	--	--------------------------

- Поміщики не бажали йти на зустріч владі, а селянство хотіло як найшвидше отримати землі, через що виникали конфліктні суперечки. Створена восени спеціальна комісія для врегулювання таких конфліктів не справлялася із своєю задачею. Все більше і більше населення залишалось невдоволеним. / інформаційна

- Ключовими подіями в здійсненні аграрної реформи, котрі призвели до падіння Гетьманату, можна назвати такі як фактична окупація українських земель, що викликала різнопланову залежність уряду гетьмана від політичних та економічних інтересів учасників Четвертого союзу. Загалом вони підтримували ідею проведення аграрних перетворень в Україні. / інформаційна

- Спеціально створений Державний земельний банк так і не виконав свою функцію реалізатора головних положень реформи. / інформаційна

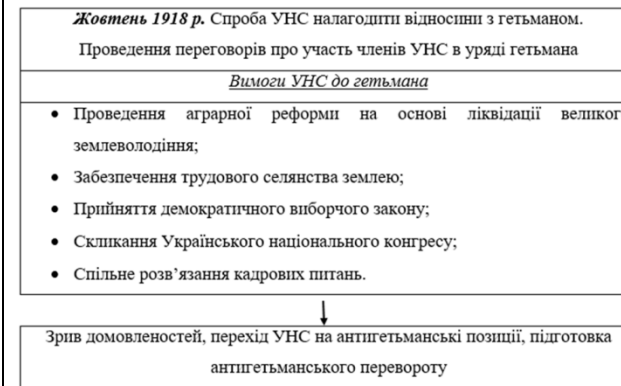
- П. Скоропадський і уряд піддавалися могутньому тиску противників земельної реформи. У питаннях аграрної реформи гетьман не мав підтримки політичних партій – ані лівих, ані правих. Перші не сприймали Гетьманат ідейно й готувалися до його повалення, другі стояли на сторожі інтересів великих землевласників. / інформаційна

- Таким чином, провальна політика Скоропадського в проведенні земельної реформи

На допомогу у виконанні даного завдання учні можуть використати схему і текст, де вказані головні осередки та вимоги і причини повстання УНС проти Гетьманату.

Робота зі схемою

логічна

Робота з текстом:

Українській Державі під орудою Павла

інформаційна,

		<p>спонукала до вибуху нових повстань селян, що сприяло подальшому повалу правління гетьмана Павла Скоропадського. / <i>інформаційна</i></p>	<p>Скоропадського вдалося забезпечити стабілізацію економічного життя, сформувати дієздатний чиновницький апарат, досягти певних успіхів у зовнішній політиці. Однак порівняно вузька соціальна база Гетьманату, тобто однобічна орієнтація на заможні верстви населення, відштовхнула від нього селянство, національну інтелігенцію, робітників. Крім того, опора на німецьку військову адміністрацію не виправдала сподівань П. Скоропадського, бо Німеччина програвала війну, й на її території зріла революція. Особливе незадоволення проявляло селянство, котре підтримувало лозунг «Земля — селянам!», який поширювали і лідери УЦР, і більшовики, і вже встигло частково реалізувати його за перебування при владі цих політичних режимів. Як наслідок, виник повстанський рух. Селяни воювали за свої інтереси, землю, проти будь-якої влади, яка приходила у село і намагалася повернути податки і централізоване управління. Одночасно вони боролись із німецько-австрійськими військами, котрі, намагаючись забезпечити поставки продовольства до своїх країн, вилучали його у селах. Повстанський рух був переважно стихійним. Його ідеологія і мета зазвичай відображались у заявах, наказах, зверненнях керівників-отаманів до жителів України, окремих повітів чи округ. Основною організаційною формою руху були місцеві групи, загони, які здебільшого охороняли свій населений пункт або найближчі околиці,</p>	<p><i>логічна</i></p>
--	--	--	--	-----------------------

			<p>спираючись на прихильне до них населення. Улітку 1918 р. розпочалися селянські повстання у Звенигородському і Таращанському повітах на Київщині. Під тиском урядових військ селянські загони частково вдалися до партизанської боротьби на Київщині, а частково, переправившись через Дніпро, з боями пройшли Лівобережну Україну і зупинились у «нейтральній зоні» (територія по лінії Сураж-Унеча-Стародуб-Новгород-Сіверський-Глухів-Рильськ-Суджа-Куп'янськ), на якій, згідно з умовами Берестейського (Брестського) миру, не могли розташовуватися більшовицькі й німецькі війська. Селянським повстанням на Чернігівщині, спрямованим проти німецько-австрійських військ, керував штаб на чолі з підполковником російської армії Миколою Кропив'янським. На Катеринославщині й у Північній Таврії селянські протести набрали виразного анархістського забарвлення. Вони розпочалися з Гуляйполя Олександрівського повіту Катеринославської губернії під орудою Нестора Махна, який себе й своїх соратників називав анархістами-комуністами. Основною формою влади махновці вважали ради, підконтрольні місцевій людності, яка визначатиме їхню політику без будь-якого впливу центру. Після бою в Дібрівському лісі, де Н. Махно проявив особисту хоробрість та риси керівника, які дали загоні змогу вийти з оточення, повстанці нарекли його «батьком». Цим повстанським титулом він пишався і часто</p>	
--	--	--	---	--

			<p>підписувався так під публічними документами. 16 жовтня 1918 року махновці захопили Гуляйполе. Регулярні війська, кинуті проти них, не змогли ефективно боротись із повстанцями, позаяк ті уникали боїв з переважаючими силами, завдаючи дошкульних ударів дрібним з'єднанням. До кінця 1918 р. Н. Махно об'єднав більшість повстанських загонів. Вони стали значною військовою силою, на яку влада та німецько-австрійське командування змушені були серйозно зважати.</p> <p>- Що привело до зародження повстанського руху в Україні? (Андрусак) - Коли почалися антигетьманські повстання? (Горганюк)</p> <p>Робота з таблицею «Аграрна реформа П. Скоропадського: причини, зміст, наслідки», учні заповнюють колонку «наслідки».</p>	<p><i>логічна</i></p> <p><i>хронологічна</i></p> <p><i>логічна</i></p>
5 хв	Систематизація і узагальнення опорних знань		<p>Метод «Мозковий штурм»</p> <p>- Доведіть, що запроваджені Гетьманом заходи у сфері аграрної політики диктувалися винятково економічною доцільністю.</p> <p>Висновки, до яких мають прийти учні: 1. Завдяки політиці гетьмана відбулося збереження великих земельних господарств, які забезпечували країну товарним хлібом. Поряд із забезпеченням прав селянства на землю, гетьман створив умови для підвищення товароспроможності сільського господарства,</p>	<p><i>логічна,</i> <i>інформаційна</i></p>

			<p>залишивши по 200 десятин за найважливішими земельними господарствами.</p> <p>2. Уряд П. Скоропадського такою політикою намагався відновити продуктивність сільського господарства, а не обмежити права селян. Адже в "Грамоті до всього українського народу" було вказано, що "поруч з цим (тобто, поряд з відновленням приватної власності на землю будуть прийняті міри по відчуженню земель по дійсній їх вартості від великих власників, для наділення земельними участками малоземельних хліборобів".</p> <p>3. Лише господарства, які мали культурне значення, обслуговували цукроварні, вирощували племінну худобу, могли мати по 200 десятин.</p> <p style="text-align: center;">Метод «Займи позицію»</p> <p>- Ваша оцінка аграрної політики Павла Скоропадського</p> <p style="text-align: center;">Робота з інтернет-платформою</p> <p>На платформі LearningApps.org школярі можуть виконати вправу «Перевірка домашнього завдання. Історія України. Українська держава Павла Скоропадського».</p>	<p style="text-align: right;"><i>аксіологічна</i></p> <p style="text-align: right;"><i>цифрова, хронологічна</i></p>
3 хв	Підсумки уроку	<p>- Аграрна реформа була одним із основних напрямків політики Гетьманату Скоропадського. <i>/ логічна</i></p> <p>- Говорячи про соціально-економічні та політичні підстави реформування аграрних відносин, слід зазначити, що становище, в якому</p>		

		<p>перебувала Центральна Рада навесні 1918 року мало всі ознаки глибокої політичної та соціально-економічної кризи. / <i>інформаційна, хронологічна</i></p> <p>- Впровадження аграрної реформи гетьман тримав під особистим контролем та велику роль приділяв законодавчій базі реформи. Активно велася розробка низки законодавчих актів, які у своїй сукупності мали скласти правову базу кардинальних перетворень у сфері земельних відносин. / <i>інформаційна</i></p> <p>- В загальному реалізація аграрної політики Гетьманату відбувалася досить важко та повільно. Хоч і видавалися низка законодавчих актів, проте на ділі вони не завжди доводили свою ефективність. / <i>логічна</i></p> <p>- Невдала політика Скоропадського в проведенні земельної реформи спонукала до вибуху нових повстань селян, що стало однією з ключових причин подальшого повалу правління Гетьмана Павла Скоропадського. / <i>логічна</i></p>											
2 хв	Домашнє завдання		<p>- Складіть таблицю «Діяльність урядів УЦР та Гетьманату у сфері аграрної політики».</p> <table border="1" data-bbox="1256 1114 1868 1375"> <tr> <td data-bbox="1256 1114 1429 1198">Аграрна політика</td> <td data-bbox="1429 1114 1659 1198">Дії УЦР</td> <td data-bbox="1659 1114 1868 1198">Дії Гетьманату</td> </tr> <tr> <td data-bbox="1256 1198 1429 1302"></td> <td data-bbox="1429 1198 1659 1302"></td> <td data-bbox="1659 1198 1868 1302"></td> </tr> <tr> <td data-bbox="1256 1302 1429 1375">Спільні кроки</td> <td data-bbox="1429 1302 1659 1375"></td> <td data-bbox="1659 1302 1868 1375"></td> </tr> </table>	Аграрна політика	Дії УЦР	Дії Гетьманату				Спільні кроки			
Аграрна політика	Дії УЦР	Дії Гетьманату											
Спільні кроки													

			Відмінні кроки				
<p>- Складіть есе від імені українського селянина, який розповідає про своє життя після реформ Гетьманату в аграрній сфері.</p>							